

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ»

Факультет гуманітарних наук
Кафедра культурології

Кваліфікаційна робота

Освітній ступінь – бакалавр

на тему

**ВПЛИВ ЖІНОЧОГО РУХУ НА ФЕМІНІСТИЧНІ ТЕНДЕНЦІЇ
СЬОГОДЕННЯ**

Виконала студентка 4 р.н.:

Самодій Маргарита Олександрівна

Наукова керівниця:

Професор, доктор культурології,

Демчук Руслана Вікторівна

КИЇВ – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. Початок ХХ століття: відмежування українських феміністичних утворень від настроїв монархічної імперії.....	7
1.1. Український радикалізм проти російського лібералізму.....	7
1.2 Жінки як політична сила: початки й досягнення Союзу українок.....	13
1.3 Жіночий рух в радянській Україні: патріархальний уклад життя, гендерні стереотипи і стримування жіночої кар’єри в СРСР.....	22
РОЗДІЛ 2. Тенденції феміністичного руху в незалежній Україні.....	28
2.1. Третя хвиля: 1990-ті. Жіночий рух та феміністичні організації в незалежній Україні.....	28
2.2. Четверта хвиля: 2010-ті. «Сексуальна революція», толерантність і гендер, вплив Заходу на українські феміністичні тенденції, важливість діяльності FEMEN.....	33
РОЗДІЛ 3. Виклик глобальних політичних та соціальних проблем щодо діяльності жіночого руху.....	41
3.1. Як COVID-19 вплинув на український жіночий рух.....	41
3.2. Боротьба за жіночі права в Україні протягом дев’яти років війни.....	46
ВИСНОВКИ.....	55
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	58

ВСТУП

Актуальність теми дослідження.

Протягом століть феміністичні дискурси та розмови про гендерну рівність залишаються важливими питаннями, які завжди будуть на часі, адже вони пов'язані з потужними політичними та соціальними змінами. Жіночий рух пройшов через складні етапи, багатоманітні феміністичні течії, але з роками лиш набув своєї актуальності, оскільки набувши активної фази розвитку в США та Європі він не зміг досягти такого прориву в багатьох інших країнах і навіть у «ліберальному» світі існує безліч обмежень, котрі «дискредитують» жінку.

Український феміністичний рух безумовно став частиною національного суспільно-політичного життя. З'явившись не надто пізніше за європейський, він не завжди був організаційно самостійним, не мав орієнтир на перебудову всіх суспільних відносин, але вперто відстоював права жінки в українському суспільстві головним чином на освітянську та добродійну діяльність. І якщо на Заході таким поштовхом до відстоювання прав була зміна свідомості, то на український дискурс значною мірою і доволі довгий період часу впливав політичний режим. У західній частині України політичні свободи були вільнішими, що надавало жінкам більше переваг, однак і тут боротьба за права ускладнювалася поневоленням, внаслідок чого українські жінки не розглядали емансипацію окремо від національного визволення. У Радянській Україні в 1920-1930-х роках емансипація відбувалася в контексті розвитку соціалізму. Рух, який був поширений ще за часів царської Росії, став частиною загальної державної політики замість того, щоб бути власне жіночим. Щоб відновити націю, потрібна була робоча сила в різних галузях промисловості, тому уряд заохочував жінок досягати нових рекордів і професійних звершень у раніше недосяжних професіях. Влада також надала жінкам ті самі права, що й чоловікам, щодо участі в політичному житті та у праві голосування, мала місце і турбота про жінок та захист їх прав у жіночих радах, органах місцевого самоврядування та профспілках. Та чи була ця турбота достатньою

залишається спірним питанням, адже соціальна сфера ніколи не була пріоритетною для радянської влади.

Вже з часів незалежності України фемінізм пережив безліч трансформацій, але жінки все ще намагалися боротися й не могли просто існувати як незалежна стать. Відновлення численних організацій та створення нових все ще характеризувалися ідейною спрямованістю та прагненням до самореалізації, а з роками дії й акції таких угруповань ставали все більш радикальними, намагаючись пробитися до масової аудиторії та запустити гендерно-політичну «індоктринацію» - одним із визначних таких рухів вже у 2000-х роках був «Femen». Доволі довго цей рух і його прибічники були формою опору пострадянського капіталізму, намагаючись просунути в суспільство постать жінки не як «берегині», а як просто «іншої» людини, яка протиставлена постаті чоловіка, але має права на рівні з ним. І навіть у наші дні, коли видається, ніби жінки змогли досягнути бажаної рівності, світ все ще кидає їм виклики, такі як Майдан 2013-го року, пандемія COVID-19, повномасштабне вторгнення Росії в Україну. Тож, зважаючи на довге й важке протистояння жінок за свою рівноправність у політичному та соціальному аспектах, матеріал даного дослідження дозволяє переглянути особливості розвитку жіночого руху, заглиблюючись у період радянського та пострадянського простору й продовжуючи розглядом його активного процвітання в роки незалежності України наприкінці ХХ століття та у роки сучасності, розглядаючи відповідь жінок на виклики суспільства, це й зумовлює актуальність теми дослідження.

Тож **об'єктом** даного дослідження постає жіночий рух, а **предметом** – його вплив на зміни феміністичних тенденцій сьогодення України.

Метою нашої роботи є аналіз та порівняння розвитку фемінізму в радянській та пострадянській Україні і результат його впливу на суспільство в сучасній Україні, зважаючи на актуальні політичні та соціальні виклики.

Мета має бути реалізована через наступні **завдання**:

- З'ясувати, яким чином український фемінізм відмежовувався від імперських настроїв;
- Виділити політичні досягнення жіночого руху в радянській Україні на прикладі Союзу українок;
- Розкрити особливості життя жінок в радянській Україні;
- Проаналізувати діяльність феміністичних організацій в Україні з часів незалежності;
- З'ясувати чи вплинули (і як саме) феміністичні тенденції Заходу на подальший розвиток українського жіночого руху;
- Дослідити як змінилося життя жінок під час пандемії COVID-19;
- Проаналізувати з якими проблемами стикнулися жінки у період війни Росії з Україною.

Методологічною основою дослідження є міждисциплінарний підхід, який включає компаративний та конструктивістський методи. Для підведення підсумків дослідження застосовано метод теоретичного узагальнення.

Ступінь наукової розробки. Кваліфікаційна робота включає перелік джерел, які умовно можна поділити на ті, що стосуються періоду активності фемінізму в Україні ХХ століття у міжвоєнний та післявоєнний період, розвитку жіночого руху від початку незалежності України та аналіз його становища у наші дні. Дослідження радянського фемінізму вдалося насамперед завдяки праці М. Богачевської-Хом'як «Білим по білому: Жінки в громадському житті України» (1995) та статтям Я. Лис «Фемінізм, націоналізм і Українська революція 1917–1921 років» (2020) і «Фемінізм та інтегральний націоналізм у Західній Україні в 1921–1939 роках» (2020), котрі були використані для аналізу становища українських жінок у період тиску монархічної імперії та подальшого їх виходу з нав'язаних настроїв патріархального суспільства, а праця Л. Яценко «Жіночий рух України: етапи становлення» (2008) та стаття Т. Марценюк «Феміністичний активізм в Україні у ХХІ столітті» (2018) допомогли глибше проаналізувати всю складність становища жінок у тяжкі 1990-ті роки та на початку ХХІ століття. Стаття М. Маєрчик та О. Плахотнік «Радикальні «Фемен» і новий

жіночий активізм» (2010) дозволила ґрунтовно розкрити зародження та розвиток діяльності активісток руху «Фемен», які так чи інакше справили значний вплив на подальшу активність новоутворених організацій. А за допомогою робіт Г. Гриценко «Як жінки змінили українську армію (2019) та «Російсько-українська війна з 2014 року і фемінізм» (2020), статті Т. Марценюк «Не хочуть бути жертвами: як війна змінює українських жінок і ставлення до них в Україні та світі» (2023), статті О. Потапової «Економіка турботи: як карантин і пандемія COVID-19 змінюють спільноти, практику громадських організацій та державні політики» (2020) та багатьох інших ми змогли розкрити всю складність та силу жіночого руху під час соціальних та політичних викликів сучасного світу, таких як пандемія COVID-19 та повномасштабного російського вторгнення в Україну.

Новизна дослідження полягає у з'ясування розвитку тенденцій українського фемінізму під час глобальних світових проблем, таких як пандемія COVID-19 та повномасштабне вторгнення Росії в Україну.

Структура роботи включає вступ, три розділи, які містять підрозділи, висновки та список використаних джерел. Загальний обсяг роботи – 63 сторінки.

РОЗДІЛ I. ПОЧАТОК XX СТОЛІТТЯ: ВІДМЕЖУВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ФЕМІНІСТИЧНИХ УТВОРЕНЬ ВІД НАСТРОЇВ МОНАРХІЧНОЇ ІМПЕРІЇ.

1.1. Український радикалізм проти російського лібералізму.

Зростання політичної та національної свідомості є загальносвітовою тенденцією, але царський уряд вбачав у всіх проявах громадської свідомості українців політичний радикалізм і національний сепаратизм, тому розвиток українства як політичного руху відрізнявся від західноєвропейського тим, що кожне громадське явище набирало національного забарвлення. Основною ідеєю націоналізму в Україні було відчуття єдності з народом, саме тому він мав демократичний характер. Але політичні партії в Російській імперії було дозволено лиш після революції 1905 р., тож того часу політичні ідеї формувалися в неофіційних групах і таємних організаціях. Оскільки російський уряд дискримінував українців, їхні програми включали також боротьбу за національні права, але нелегальність політичного руху, переслідування, і те, що громадську діяльність доводилося провадити підпільно, брак політичного досвіду та підтримки навіть так званих поступових російських партій стали причиною того, що до 1914 р. українська політична діяльність у Російській імперії була мінімальною. На тлі цього фемінізм для українців не міг стати політичною метою, адже традиційна дискримінація жінок тоді була не на часі й здавалася несуттєвою. Жінки не висловлювали ніяких окремих поглядів щодо української політичної й культурної програми, але оскільки українське питання вважалося основною справою й жінки менше за чоловіків цікавилися політичними питаннями, їм легше було провадити практичну роботу, ніж партіям з виключно чоловічим членством, хоча політичні діячі в Російській імперії зверхньо ставилися до жіночої діяльності. Та українські угруповання мали таку саму мету, як і жінки Західної Європи – забезпечити цілковиту

емансипацію, самостійність, свободу переконань, економічну незалежність, право на працю й освіту, громадську діяльність, голосування. Загалом політична роль жінок в українських опозиційних рухах дорівнювала ролі чоловіків і перепліталась із громадськими та культурними справами.

Колоніальний статус України найкраще було видно в містах, які втратили свій український характер перед індустріалізацією. В містах існували організації жінок вищих зрусифікованих класів. Київське слов'янське добродійне товариство, наприклад, опікувалося слов'янами, що мешкали поза межами Російської імперії. Члени товариства вважали всіх слов'ян росіянами й зовсім не брали до уваги самобутність українців. Київські жінки вищого класу, що дотримувалися поміркованих політичних поглядів, неодноразово намагалися створити власний клуб, але поліція не давала дозволу, побоюючись, що він стане осередком української діяльності, хоч суттєвих підстав на це не мала. На будь-який захід потрібен був дозвіл поліції, вона переслідувала всі українські організації, навіть ті, які не ввійшли в реєстр українських. Наприклад, кооперативне кафе в Києві, яке утримували жінки, поліція вважала осередком українського революційного руху тільки тому, що одній із завідувачок, Олені Горській, причепили ярлик революціонерки, бо вона виховувала дітей у неросійському дусі, розповсюджувала соціал-революційну літературу, намагалася дістати дозвіл на зброю і листувалася з галицьким соціалістом Михайлом Павликом.

1905 р. російські жінки поміркованих ліберальних поглядів заснували Спілку рівноуправління жінок, яка швидко розгорнула політичну й громадську роботу. Хоча деякі ліберали дивилися на Спілку як на свій партійний осередок, головна управа Спілки провадила самостійну політичну діяльність. На вимогу своїх членів Спілка відкрито визнала принцип національної автономії. Діяльність її відділень на місцях мала свою специфіку. Київське відділення проявило себе слабо, будучи неспроможним конкурувати з популярним Товариством оборони жінок, у рядах якого гуртувалися демократичні сили жіноцтва. Більше того, на установчих зборах головував чоловік, а резолюції віддзеркалювали не стільки

жіночі турботи, скільки програму лібералів. Спілка рівноуправління була поміркованою політичною організацією, яка вбачала головну свою мету в боротьбі за жіночі права. Жінки вимагали рівноправності в освітній системі та рівних прав на земельну власність. Деякі відділення цікавилися справами державного устрою, а також питанням національних прав в імперії, інші акцентували увагу на проблемах жіночого руху. Це виявилось під час першого з'їзду Спілки у травні 1905 р., на якому було понад триста делегаток. Він проходив в атмосфері піднесення революційного духу, російські делегати були дуже вражені національними вимогами, які висунули українські, єврейські, польські, білоруські та литовські делегатки, котрі заявили, що їхні відділення не вступлять до Всеросійської Спілки, якщо вона не підтримуватиме національну автономію і не визнає права на національне й культурне самовизначення усіх народів. Росіянки вважали, що вимоги щодо національних прав є несвоєчасними, незаконними і вносять розбрат у визвольний рух. Ці вимоги було поставлено на голосування, і з'їзд більшістю голосів постановив «визнати право різних національностей, які входять у Російську імперію, на політичну автономію і національне самовизначення» [3, с. 67]. Після дискусії на третьому з'їзді в жовтні вони погодилися, що визволення жінки нерозривно пов'язане з досягненням автономії всього рідного краю і звільнення його від гніту русифікації, що було поступкою з боку російських лібералів. З'їзд прийняв також статут, який надавав автономію відділенням та визнав національну культуру поодиноких народів імперії. Фемінізм не був настільки сильною ідеологією, щоб побороти національну ворожість, хоча російські феміністки вважали свої погляди на національне питання дуже поступовими. Однак, за межами столиці росіянки не виявляли ніякого бажання співпрацювати з українками чи іншими неросійками і не розуміли важливості національного питання. А неросійські народи не зуміли створити спільного демократичного фронту і витрачали свої сили в боротьбі тільки за власні права. Польки, наприклад, почали засновувати на українських землях власні організації, кількість яких швидко збільшувалася. Загалом, російський феміністичний рух

був дуже слабким і політично солідаризувався з ліберальним рухом, а російські ліберали явно не підтримували ні національної автономії, ні жіночої рівноправності. Вони деколи згадували, що рівноправність жінок є їхнім основним політичним правом, і рідко коли займалися національним питанням, вважаючи, що концентрація уваги на цих двох питаннях послабить єдність, потрібну в справі боротьби проти абсолютизму.

Тож, як було зазначено, фемінізм пов'язаний з лібералізмом, а українські політичні діячі схилилися до радикалізму, тому він не був популярною темою. Але на тлі зростання реакції все ж таки провадилася офіційно дозволена обмежена громадська діяльність. Жінки в Російській імперії отримали право вступати до вищих шкіл, займатися політичною діяльністю та обіймати деякі не надто важливі посади. Дедалі більше жінок працювали робітницями, телефоністками, телеграфістками, секретарями тощо. Від освічених жінок суспільство почало сподіватися ширших зацікавлень і українки вважали своїм обов'язком працювати на громадському полі. В останні роки перед першою світовою війною національна свідомість українців дуже зросла. В той самий час зросла також опозиція найжджого російського елемента: наприклад, ученицям київської гімназії було заборонено приходити на шкільні вистави у вишиванках. Загалом жіночий рух у Росії як підпора демократичного руху широко не розвинувся. Мертвонароджена російська феміністична партія не цікавилася національним питанням. Та, незважаючи на всі перешкоди, українські жінки в Російській імперії створили свої організації, які стали невід'ємною частиною громадського життя. Війни, революції й суспільні розрухи, пов'язані з ними, стали для жіноцтва суворим іспитом.

Отже, вибуховий ефект жіночого та національного рухів припав на період після першої світової війни, а саме під час Революції 1917-1921 рр., події якої більшість організацій підтримали з самого початку. На той час феміністичний рух був поляризований (з одного боку – прихильниці інтернаціоналізму, з іншого – ті, хто виступали за національне визволення). Більшість українських феміністок також підтримували УНР. Це були безпартійні демократки, соціал-

лібералки, соціалістки національного спрямування. Також зі зростанням чисельності УЦР збільшилося й представництво в ній депутаток – до 21 особи, – що, як для першого в Україні парламенту з жінками-депутатками, було доволі прогресивно [3, с. 73].

Піковим для національного жіночого руху став 1919 рік. У роки революції більшість українських феміністок долучилися до національно-визвольної боротьби УНР та ЗУНР. Тоді ж у тимчасовій столиці УНР Кам'янці-Подільському було створено Національну Раду Українських Жінок, першою керівницею якої була обрана Марія Грушевська, та Союз Українок на чолі з Євгенією Мулик-Макарушко. Відтоді український фемінізм стає виразно національним рухом. Наступного року Національну Раду Українських Жінок було прийнято до Міжнародної Жіночої Ради, а Союзу Українок судилося стати найпотужнішою жіночою організацією в Західній Україні у 1920-х–1930-х роках. Тож під час революції національно-визвольна боротьба, безперечно, зазнала вагомої підтримки з боку феміністок. І навіть поразка УНР та входження українських територій до складу Радянської Росії не змогли придушити ні фемрух, ні націоналізм. Навпаки, саме цей період на Західній Україні став часом піднесення фемінізму та націоналізму. У Радянській Україні, яка була під контролем Москви, з націоналізмом одразу все було ясно, а сталінський режим у 1920-х роках просто знищив ліводемократичний жіночий рух. Формально влада й надалі декларувала «рівність» у правах чоловіків і жінок, паралельно засилаючи в табори українських феміністок. Та у порівняно демократичній Польщі українки могли й надалі боротися за свою емансипацію. Там діяло багато жіночих організацій, найвпливовішою з яких був Союз українок, який нараховував до 60 тисяч членкинь.

Однак зі створенням у 1929-му році Організації українських націоналістів (ОУН) між фемінізмом та націоналізмом почав назрівати конфлікт. У 1920-х роках, допоки чинний націоналізм набирав виразної форми, феміністки майже не стикалися з неприхованою ворожістю з боку націоналістів. У дійсності через ідеологічні розбіжності між Союзом українок та ОУН почалася конфронтація.

«Жіноче питання» теоретиками ОУН сприймалося ієрархічно: українська жінка для них була «молодшою» партнеркою чоловіка яка беззаперечно повинна виконувати свою репродуктивну функцію. Основою ж інтегрального націоналізму в цьому питанні було розмежування фемінізму з жіночим рухом: перший уважали анахронізмом, який приносить інтернаціоналізм, насправді жіноче питання може вирішити лише націоналізм. Та конфлікт націоналізму й фемінізму існував і всередині СУ та ОУН. Як впливова організація, ОУН об'єднувала по-різному політичноорієнтованих жінок, і ті, хто підтримували організацію в 1930-х роках, стали відмежовуватися від терміну «фемінізм» та надали перевагу називати свою діяльність жіночим рухом. Саме тому націоналістична опозиція в СУ доволі часто виступала проти М. Рудницької та інших ідейних феміністок. Прихильниці націоналізму також не лишалися осторонь критики антифеміністичної політики. Вартий уваги відомий текст поетеси й націоналістки Олени Теліги «Якими нас прагнете?», в якому вона засуджувала «сліпе перенесення в український націоналізм «поглядів фашистів на роль жінки», заперечувала зведення жіночої ролі до «чотирьох К» (Kinder, Küche, Kirche, Kleider — діти, кухня, церква, плаття) і називала це «старопруським поглядом». Теліга не сприймала ті славнозвісні жіночі три образи, яке нав'язувало патріархальне суспільство — «жінки-рабині», «жінки-вампи» і «жінки-товаришки». У своєму тексті вона влучно висловила: «Українська жінка не виявляє жодної тенденції повернутися до старого типу — до жінки, слухняної чоловікові рабині», тому активно виступала за відхід від постулату «жінки-матері, яка може виконувати лише репродуктивну функцію. [44].

Після смерті 1938 року Євгена Коновальця, голови ОУН, партія ще більше радикалізувалася. Становище жінки в такій тоталітарній державі було досить специфічним. З одного боку, потужний жіночий рух у Західній Україні, участь у партії освічених ідейних українок зумовили поступку з боку ОУН у вигляді рівноправності чоловіків та жінок перед державними законами, цивільному та політичному праві, також жіночий рух добився широкого

вживання фемінітивів у Західній Україні. Але ця «поступка» була доволі умовною, адже виходило так, що громадянки, як і громадяни, могли стати депутатками лише після схвалення їх кандидатур чоловіками. Та 1938–1939 роки були піковими у протистоянні фемруху й інтегрального націоналізму ще з однієї причини: після заборони Союзу Українок польською, було засновано організацію «Дружина княгині Ольги» (ДКО) на чолі з М. Рудницькою, ця партія стала носити вже виразно феміністичний характер. Та згодом ОУН проголосив ДКО «інтернаціоналістичною, космополітичною та антисімейною партією» [24]. Феміністки ж в свою чергу критикували ОУН за «тоталітарний світогляд і нехтування правами жінки як людини» [24]. Більшість західноукраїнських феміністок переживали подвійну дискримінацію — як власне жінок та як українок, намагаючись боротися проти обох видів утиску їхніх прав.

1.2. Жінки як політична сила: початки й досягнення Союзу українок.

Отож, відхід галицької інтелігенції від соціалізму пішов на користь жіночому руху. Нарешті, жінки зрозуміли, що жіночі організації відкривають для них європейські горизонти. Тому варто трохи більше розглянути найвизначнішу жіночу організацію, яка постала в Галичині після першої світової війни, а саме – Союз українок. Його основи були закладені ще в травні 1917 року, коли об'єдналися жіночі клуби, благодійні товариства та клуби молодих соціалісток. 22-23 грудня 1921 р. у Львові відбувся з'їзд українських жінок, який було скликано з ініціативи жіночого гуртка Українського педагогічного товариства ім. Ганни Барвінок. Організаційний комітет очолювала Костянтина Малицька, в якій увійшли Софія Вольська-Мурська, Ольга Коренець, Милена Рудницька, Олена Січинська, Олена Степанів та Олена Федак-Шепарович. Програма з'їзду була запланована на два дні й почалася з доповіді М. Рудницької «Жінка в громадському житті» та дискусією про жіночу пресу й освіту. Один вечір мав бути присвячений пам'яті

Н. Кобринської, а на другий планувалася урочиста зустріч з громадськістю в театрі. На з'їзд прибуло 312 делегаток від різних жіночих організацій Галичини, Волині, Буковини, Відня, Праги, Берліна та Варшави [3, с. 197]. Жінки одностайно виступили за єдність усіх жіночих організацій, наголосивши на соборному характері українського жіночого руху. Про це свідчив і склад почесної ради, в яку ввійшли: Ольга Кобилянська, Софія Русова, Людмила Старицька-Черняхівська та Олена Січинська. Головою президії було обрано Костянтину Малицьку, а її заступницями Софію Вольську-Мурську та Ольгу Ціпановську. Під час своєї доповіді Милена Рудницька закликала жіноцтво брати активну участь у діяльності політичних організацій, на що польська поліція, котра була присутня в залі, кілька разів відреагувала, перериваючи її промову, яку М. Рудницька закінчила, пропонуючи такі резолюції: «українське жіноцтво, в ім'я національного інтересу, домагається якнайрішучіше від нашого теперішнього національного проводу допустити негайно заступниць жіноцтва до співучасті у вирішуванні справ, доторкаючих волі народу. Українське жіноцтво вважає основним незмінним політичним ідеалом українського народу самостійну, соборну, народоправну українську державу зі столицею Київом. Українське жіноцтво рішає взяти якнайбільш діяльну участь в громадському життю в вище зазначених напрямках та підпирати дотичні зусилля нашого національного проводу» [3, с. 199]. При згадці про Київ поліція розіграла з'їзд. На таємному засіданні жінки схвалили резолюції З'їзду, найголовнішим рішенням якого було остаточне організаційне оформлення Союзу українок (СУ). За первісним задумом, Союз мав об'єднати всіх українських жінок поза межами УРСР, проте польська адміністрація, яка вимагала реєстрації всіх організацій, дала дозвіл на існування СУ тільки в Галичині.

Отже, Союз поставав в умовах економічної та політичної кризи в Європі – інфляції, депресії, посилення фашизму, розчарування в демократії, що не обминуло й українські землі. В часи зростання нетолерантності, політичних та ідеологічних чвар СУ являв собою приклад демократичної організації, яка не сприймала будь-яких автократичних і тоталітарних ідеологій. Хоч деякі члени

організації цікавилися фемінізмом, Союз заявив про свою феміністичну спрямованість щойно всередині 1930-х років, коли він став масовою організацією. Він відіграв важливу роль у громадському, економічному та політичному житті в Галичині й поза її межами. Серед його членів переважали селянки. Жінки інших суспільних класів (інтелігенція й деякі міщанки) працювали, як правило, в міських відділеннях та очолювали провінційні. Союз українок мав триступінчасту побудову: місцеві гуртки, відділення й головна управа. Відділення в містах були осередками діяльності жіночої інтелігенції, яка координувала працю сільських гуртків. Для громадських діячок участь у жіночому русі була патріотичним обов'язком, для селянок – засобом існування, так як із самого початку Союз працював пліч-о-пліч із селянськими кооперативами.

Дуже важливе значення у діяльності Союзу українок надавалося економічному напрямку. СУ залучав до співпраці жінок-підприємців, підтримував фабрики, власниками або керівниками яких були жінки-членкині Союзу. В 1934 р. в усіх філіях Союзу було створено господарсько-кооперативні відділи, які відіграли велику роль у жіночому русі. Союз українок став членом Міжнародної жіночої кооперативної гільдії та розгорнув ефективну практичну діяльність, показавши, що згуртовані жінки можуть піднести життєвий рівень українських селян, на відміну від російської інтелігенції, яка завжди болісно відчувала своє відчуження від народу, в той час як українська інтелігенція у міжвоєнні роки працювала для свого народу, не відділяючи себе від нього. Програма Союзу українок віддзеркалювала конкретні потреби його членів та головним її полем була економіка.

Союз українок також заохочував жінок ставати членами інших громадських організацій (котрі опікувалися дитячими садками, школами, кооперативів, театральних, спортивних товариств тощо). В жіночій пресі часто підкреслювалося, що «розширення поля громадської діяльності жінок піднесе культурний рівень усієї громади» [3, с. 205]. В міру того, як налагоджувалася співпраця українських жінок з міжнародними жіночими організаціями,

засновувалися українські жіночі організації в США та Канаді, а українське суспільство усвідомлювало роль жінок у політичному житті. Жіночі товариства, а також товариства, серед членів яких було багато жінок, постійно інформували Союз українок про свою діяльність. Сільські жіночі гуртки наочно показали взаємозалежність міста й села, роль малих сільських одиниць у поліпшенні загальної економічної й політичної ситуації в країні. Успіхи Союзу українок на селі були незаперечними, але меншими вони були серед міського населення. Нечисленні українські міщанки неохоче вступали до Союзу українок, хоч і завдяки енергійним зусиллям деяких діячок вдалося заснувати жіночі гуртки по малих містах, не всі вони довго проіснували. Та Союзу не цуралися ні соціалістки, ні націоналістки, хоча здебільшого він приваблював жінок поміркованих поглядів. До нього, як і до інших жіночих товариств, належали переважно одружені жінки. Намагання залучити молодих дівчат не мали успіху ні в селах, ні в містах. Були в лавах Союзу також розлучені, що ставало приводом нападок з боку традиціоналістів.

Члени Союзу українок надавали своїй роботі важливого громадського значення, не зводячи її до звичайної благодійності. СУ став невід'ємною частиною української громади і його діяльність справляла вплив на економічне, політичне та громадське життя. Він показав, якою плідною може бути діяльність жінки поза хатою. Відкриваючи нові горизонти жіночих зацікавлень і наполягаючи на самовдосконаленні жінок, Союз формував світогляд усієї української спільноти. Домашня господиня перестала бути жіночим ідеалом, її місце заступила політично свідома й віддана громадській роботі жінка. І навіть у середовищі середнього класу Галичини міщанський ідеал домашнього затишку не прищепився. Громадська діяльність жінок об'єктивно ставила їх на шлях фемінізму.

Другою за значенням проблемою після економічної була освіта. Народні школи, де релігія була обов'язковим предметом, турбували все громадянство, бо римсько-католицькі священники поєднували католицтво з польською національністю, таким чином спольщували українських дітей. Жінки мали до

проблем шкільництва безпосереднє відношення, так як саме їхніх дітей навчали польською мовою. Навіть те, що рідна мова в документах і при переписах населення називалася «матірною мовою», підкреслювало роль жінки в громаді. Союз українок та українські вчителі, зокрема вчительки, добре співпрацювали. Середні дівочі школи стали бастіонами національного виховання, бо громадська, економічна, етнографічна й педагогічна діяльність студенток і вчителів були тісно взаємопов'язані. Союз українок займався також охороною здоров'я дітей, організовував безкоштовні їдальні, відпочинкові табори й лікарську допомогу. Боротьба за українізацію Львівського університету також активізувала всіх українців. Союз українок самостійно не провадив ніякої окремої кампанії, бо це була загальнонаціональна справа, але жінки боролися нарівні з чоловіками на всіх етапах, зокрема брали участь у заснуванні підпільного українського університету, який проіснував від 1922 до 1925 року.

Наприкінці 1920-х років українці в Галичині остаточно переконалися, що в польській державі вони не мають перспектив економічного, соціального й політичного розвитку. У зв'язку з цим між українцями поширилися прорадянські настрої. Сприяли цьому польські переслідування українців, безробіття між українською інтелігенцією, якій польський уряд не давав можливості працювати за фахом, а також радянська пропаганда з боку харківського уряду і українського радянського консульства у Львові на чолі з Юрієм Лапчинським. Взагалі жінки були більш помірковані у своїй оцінці ситуації в Радянському Союзі. Союз українок на зборах 1928 р. відмовився від співпраці з радянською Україною. Згодом М. Рудницька обгрунтувала це рішення, підкреслюючи несумісність радянської системи з українськими національними прагненнями: «На нашу думку, відпорність українського жіноцтва на більшовизм тому така велика, що комуністична система особливо противна жіночому способу думання, відчування, реагування, одним словом, жіночій природі... Суспільний лад, в якому ця рівноправність мала бути введена в життя, настільки протиприродний і противний жінці, що в дійсності він тільки

знищив і зруйнував усе те, що було жіноцтву дороге й поставив советську жінку просто в трагічне, безвихідне положення». [3, с. 218].

Не зважаючи на всі складнощі, у період від 1929 року, коли поляки вперше припинили діяльність Союзу українок, і до 1939 року, коли вибухнула Друга світова війна, кількість членів СУ подвоїлася. Майже в кожному селі Галичини постали жіночі гуртки, збільшилася мережа жіночих організацій на Волині та в різних поселеннях українців. Кооперативний рух набув великої популярності, і багато товариств перетворювалися на кооперативи. Економіка Західної України після першої світової війни не відбудувалася. Індустрії майже не було, а фінансової допомоги уряду й українців з-за кордону вкрай не вистачало для економічної розбудови. Післявоєнна інфляція, потім депресія і стихійні лиха, доценту зруйнували економіку країни й цю кризу найтяжче відчували жінки. Після травневого перевороту 1926 р., який установив авторитарний режим замість псевдодемократії, становище українців у Польщі погіршилося. У відповідь на акції ОУН (підпали маєтків польських землевласників) польський уряд у вересні та жовтні 1930 року розгорнув терор проти українського населення, який був названий пацифікацією. Провід Союзу не погоджувався з багатьма догмами націоналістів, але багато членів Союзу стали прихильниками або активними членами ОУН. Українське свідоме жіноцтво активізувало громадську діяльність у селах, незважаючи на велике незадоволення польських місцевих властей. Союз зберіг свою самостійність, хоча саме в той час постало міфічне уявлення, що Союз українок є прибудовою до Українського націонал-демократичного об'єднання (УНДО). Економічна ситуація справила великий вплив на розвиток жіночого руху, змусила жінку заробляти, щоб утримувати родину, хоча українські чоловіки не обстоювали інтересів працюючих поза домом жінок. Професійні спілки твердили, що на роботу мають прийматися насамперед чоловіки, особливо сімейні, а звільняти з роботи в першу чергу треба жінок, передусім одружених. Проблеми працюючих жінок стояли також на порядку денному загальних зборів Союзу українок, що відбулися у Львові 4-5 грудня 1931 р.

На початку 1930-х років в українській громаді виникла думка скликати конгрес українців, які жили поза межами Радянського Союзу. Оскільки ініціатори проекту не запросили Союз українок на збори, присвячені цій справі, жінки вирішили скликати власний конгрес, на який з'їхалося понад десять тисяч жінок. Він відбувся 23-27 червня 1934 р. в Станіславі і став величною демонстрацією сили українського жіночого руху в Західній Україні. Добре підготовлена програма, масова участь селянок, гідна поведінка всіх учасниць, що не піддалися ніяким провокаціям поляків, які тільки чекали нагоди, аби розігнати жінок, були доказом політичної й громадської зрілості жіночої організації та її керівництва. При підготовці Конгресу й на самому Конгресі було поставлено сильний наголос на підтримці, збиранні та зберіганні різних форм народного мистецтва, адже саме в цій галузі жінки могли зробити гідний внесок у розвиток народної культури. Вони також доклали зусиль, щоб відтворити історію жіночого руху в Україні, прагнучи довести, що він не є цілком національним явищем. Конгрес був підготовлений дуже старанно й вилився в маніфестацію національного духу й жіночої солідарності. На останній сесії, якою керувала М. Рудницька, Конгрес розглянув організаційні питання і виніс рішення створити світовий союз українок, який об'єднав би жіночі організації. Резолюції Конгресу віддзеркалювали погляди жінок на політичні, економічні та національні проблеми. Розуміючи важливу роль церкви в житті суспільства, жінки закликали до релігійної толерантності. Традиційно концентрувалася увага на потребах селянок і проблемах активізації участі жіноцтва в громадському житті. Конгрес наголосив, що жінки мають поєднувати материнство й домашню роботу з громадською працею на користь свого народу. Також було підкреслено патріотичний характер українського жіночого руху, проголосивши в резолюції «Основи українського фемінізму», що «український жіночий рух черпав свої сили з національної ідеї та ще не перейшов до історії, його завданням є не тільки боротьба за зовнішні можливості розвитку жінки, але і введення жінки в ролі співвирішального та співвідповідального чинника у життя Нації». [3, с. 224] Діяльність Союзу

українок після Конгресу 1934 р. розгорнулася ще ширше, незважаючи на атаки з боку деяких українських кіл.

Отже, тип «нової жінки» був породжений певними економічними, ідеологічними та релігійними чинниками. Водночас існували й інші економічні та політичні обставини, які ставали на перешкоді життєдіяльності «нової жінки». Це насамперед обмеження її можливостей на ринку праці та звуження її суспільних функцій родинним колом, адже громадська думка дедалі більше схилялася до звуженого трактування самостійності жінки. Всупереч цьому, діячки Союзу українок поміркованих лівих переконань заснували Союз працюючих жінок з метою підтримки українських політичних партій. Таким чином, було підірвано жіночу солідарність та втрачено єдність позицій організованого жіноцтва.

Зростання націоналістичного руху з його наголосом на материнстві як головній функції жінки також негативно впливало на позиції Союзу українок у суспільстві. Панувала думка, що боротьба жінок за рівноправність породжена лише дрібною самозакоханістю. Крім того, в галицькому суспільстві було глибоко закорінене традиційне релігійне тлумачення ролі жінки в суспільстві. Хоча католицька церква ніколи не атакувала Союз українок, католицька світська інтелігенція в свою чергу проводила пропагандистські кампанії проти концепції «нової жінки». Українська католицька церква, зокрема, не схвалювала дискусій щодо жіночого питання. В 1934 р. Католицька акція створила жіночу секцію, завданням якої було координування роботи всіх українських жіночих католицьких товариств. Деякі чоловіки сподівалися, що співпраця жінок у цих товариствах спонукає Союз українок прийняти католицький напрям у своїй діяльності та розхитає політичну незалежність Союзу. Та жіноча секція влаштовувала лекції на теми виховання дітей, етики й освіти. Така діяльність Католицької акції, хоча й не зменшила популярності Союзу українок, була причиною різних непорозумінь між жіночими організаціями.

Значно більше за католицьке духовенство жіноче питання й посилення громадської ролі жінок непокоїло світську інтелігенцію. У міжвоєнний період українська інтелігенція відійшла від старозавітного розуміння статевого життя виключно як засобу народжування потомства. Водночас багато консерваторів бачили в жінці неприборканий, небезпечний елемент, що загрожує існуванню людського роду. Такі погляди відтворювали женофобний аспект учень деяких отців церкви, які твердили, що жінка стоїть на перешкоді спасінню безсмертної душі чоловіка.

Тож в умовах загострення політичної боротьби в Галичині посилювалися намагання духовенства й світської інтелігенції приборкати самостійність Союзу українок. Були спроби створити конкуруючу організацію католицьких жінок або надати Союзові католицької спрямованості, щоб мати над ним бодай формальний контроль. Напади на Союз українок з різних боків не припинялися. Українські організації періодично обвинувачували Союз у тому, що він прагне монополії на весь жіночий рух, але не вміє об'єднати жінок. Союз заявляв у пресі, що відповідальність за незгоду між жіноцтвом несуть чоловіки, які самі не можуть досягти взаєморозуміння для консолідації. Проте, зазнаючи атак і з боку консерваторів, і з боку поступовців, Союз українок зумів зберегти єдність українського жіноцтва та перетворитися для нього на справжню ідеологічну зброю.

1.3. Жіночий рух в радянській Україні.

Обставини, в яких опинилися радянські та інші українки, суттєво різнилися. Більшовицькі ідеологи завжди підкреслювали, що влада більшовицької партії принесе жінкам статову рівноправність у всіх сферах життя, але чи було це дійсно так? На відміну від інших європейських урядів, «совєти» проводили політику використання потенціалу жінок як робочої сили. В 1920-1930-х роках жінки становили велику частину пролетаріату країни, яка швидко індустріалізувалася. У деяких непромислових регіонах Радянського

Союзу жінки правили за «сурогат пролетаріату». «Совети» сприяли реалізації прав жінок, закріпленню їх у соціальному й трудовому законодавстві, стимулювали безпосередню участь жіноцтва в процесах перетворення суспільства. Однак характер і напрям цих заходів контролювали партійні керівники, а не самі жінки. В центральних органах партії та радянського уряду ніколи не було впливового представництва жінок: протягом багатьох років їхня кількість у вищих ешелонах партійної та державної влади не перевищувала шести осіб. Тож іронія долі полягала в тому, що один із режимів, який активно змінював статус жінки, цілковито контролював ті зміни й не дозволяв їй виявити себе. Політична ситуація в Україні ускладнювалася національним питанням, яке загострювалося у зв'язку з перекачуванням у Росію сільськогосподарських та промислових ресурсів. Режим, який позірно захищав права нації й права жінок, на ділі загрожував і українському народові, і жінкам.

Важливо також, що одним з основних принципів національної політики радянського режиму є право кожної республіки вийти зі складу Союзу, який офіційно проголошувався СРСР. Проте вважалося, що навіть теоретично порушувати це питання можуть лише реакційні елементи. Тих, хто наважувався на це, заарештовували. Тож всі праці, надруковані в Радянському Союзі, приймали як належне радянську систему управління в Україні. Насправді ж упродовж існування СРСР Україна була об'єктом колоніальної експлуатації й культурної та мовної русифікації, тож і розвиток фемінізму серед українських жінок мав ті самі характер та обмеження, що й у царській імперії. Більшовицька ідеологія та однопартійне керівництво в поєднанні з гегемонією Москви визначали становище українських жінок у Радянському Союзі. Жіноче питання в СРСР не набуло суто феміністичного характеру, воно залишалося питанням суспільно-політичним. У цьому зв'язку постає проблема, сформульована ще Кобринською, першою українською феміністкою: до якої міри соціалізм або його різновид – марксизм, могли правити за інструмент визволення жінок і виражати жіночі сподівання поза феміністичним ферментом? Від того часу, як радянський режим і марксистська ідеологія оголосили себе провідниками

процесу визволення жінок, і від того часу, як ідеологізоване тоталітарне суспільство заявило про те, що вирішило жіноче питання, сформульована Кобринською проблема набула практичного змісту. Ступінь, до якої соціалізм у його сучасному варіанті визволяє жінку, і суть цього визволення стали предметом багатьох досліджень. Ці праці, однак, відображають деякі спільні риси становища жінок у Радянському Союзі в цілому. За ідеологічним постулатом, марксизм як ідеологія визволення жінок ефективний для: 1) відкриття можливостей освіти й зайнятості; 2) досягнення правової рівності для жінок; 3) забезпечення каналів спрямування жінок до сфери праці; 4) зміни законодавства тоді, коли воно відверто дискримінаційне щодо жінок.

Фемінізм несумісний з ідеологією тоталітарного режиму. Мета фемінізму — індивідуальна автономія, ворожа як колективізму, так і економічному детермінізму радянських марксистів. Вузькі політичні рухи, навіть за умов, що вони підтримують статево рівноправність, прагнуть до однорідного суспільства, яке прямо протилежне індивідуальній відмінності. Радянські марксистки ототожнювали фемінізм із реакційним лібералізмом, що сприяло збереженню оцінки фемінізму, поширеної серед прогресивної інтелігенції до краху царизму, як обмеженої ідеології звироднілого середнього класу, завадило розумінню демократичної суті фемінізму.

Трактування основних жіночих функцій як народження та виховання дітей послідовно проводиться в радянських дослідженнях. І це не випадково, бо головне, що цікавить дослідників — зовсім не автономія та самовизначення жіноцтва, а те, якою мірою жінки, маючи дітей, можуть водночас займатися суспільно корисною діяльністю. Цей утилітарний підхід до прав жінки дуже нагадує погляди європейських консерваторів ХІХ ст., тобто жінка має ті права, які сумісні з її покликанням, а дефініція прав не жіноча справа. Таким чином, права жінки зливаються з обов'язками матері, й жінки як автономної одиниці не існує. Існує жінка на службі держави, котрої не будувала. Проте навіть у теоретичному плані не розглядалося питання про ширше залучення чоловіків до виховання дітей, до ведення домашнього господарства. Для тих, хто бачить

у фемінізмі дещо більше за сліпе прагнення жінок бути рівними з чоловіками, патерналістська лінія партії щодо жінок викликає в кращому випадку збентеження. Для радянських догматиків проблема рівноправності була теоретично вирішеною, оскільки Ленін сказав, що без такої рівності революція програє. За марксистською логікою, все, що корисне для революції, корисне й для жінок.

Щоб спрямувати жіночу працю на ті види робіт, де найдоцільніше можна її використовувати, було розроблено спеціальні списки професій та посад із переважним застосуванням жіночої праці. Таким чином, рівноправність стала для партії важелем використання жінки, яка мала в інтересах нового суспільства поєднувати материнство з виробничою працею на рівні з чоловіками. Радянські вчені старанно виконували ідеологічне замовлення партії, науково обґрунтовуючи постання «нової радянської жінки». Проте якщо фемінізована «нова жінка» являла собою автономну особистість, то «нова радянська жінка» - це безликий елемент суспільного механізму. Звичайно, за такого підходу національні відмінності не брали до уваги, акцент на національному, навіть у соціалістичному контексті, кваліфікувався як буржуазний націоналізм. Так само як інтелігенція, котра в Радянському Союзі одержала визначення «трудова інтелігенція», що підкреслювало її відданість ідеалам робітничого класу, жінки в соціалістичному суспільстві стали «трудящими жінками», незважаючи на соціальне чи національне походження. Усі здобутки українок кваліфікувалися як досягнення трудівниць. Українські жінки розглядалися як регіональний варіант радянської моделі, що тільки підтверджує її універсальність.

Жіночий рух у радянській Україні офіційно не вважався предметом, вартим обговорення. Ті нечисленні жінки, які відігравали активну роль у партії й згодом не були репресовані, кваліфікувалися партією як виразники справжніх прагнень прогресивного жіноцтва. Прагнення ототожнювалися з прагненнями пролетаріату. Українські комуністи, здається, також не виробили власної концепції щодо жіночого питання. Комуністична партія України, зосереджена на ідеологічній боротьбі як з українськими «націонал-комуністами», так і з

антикомуністами, мало уваги приділяла жіночому питанню. Жінки, що посідали більш-менш відповідальні посади в партії, використовувалися для пропаганди рівноправності в радянській Україні, та й самі вони не цікавилися ані становищем українок, ані жіночим питанням як таким. Дуже мало партійок, українок за походженням, вважали себе українками.

Пробільшовицькі жіночі організації було створено в Москві та трансплантовано на територію України. Жіночі організації, що раніше існували в Україні, партія оголосила буржуазними та розпустила. Подібним чином новий радянський режим ліквідував популярну «Просвіту». Він також централізував дуже поширену мережу виробничих кооперативів, де працювало багато жінок. Більшовицькі закони щодо жінок закріпили рівність статей, скасували владу чоловіків і батьків над жінками, поклали край їхній дискримінації. Закони щодо сім'ї та дітей, хоча вони є сферою соціального законодавства, загалом вважаються галуззю жіночих прав. Весілля та розлучення стали світською процедурою, дуже спрощеною та одержуваною вільно, на вимогу. На відміну від Росії, в законодавстві радянської України збереглося розмежування законного й незареєстрованого шлюбу. Партія намагалася втілити законодавчі акти в життя. Не обмежуючись формальною рівноправністю жінок, партія прагне визволити їх від матеріальних тягот застарілого домашнього господарства шляхом заміни його будинками-комунами, громадськими їдальнями, центральними пральнями, яслами тощо. Політика більшовиків щодо жінок мала дві мети: вивільнити жінок від обмежень минулого та зміцнити за їхньою допомогою свою владу в суспільстві. Тим самим деякою мірою була реалізована пропозиція Кобринської використати жінок як животворну силу для зміни суспільства. Більшовики, як і націоналісти, вважали жіноцтво важливим фактором суспільних перетворень.

Та до середини ХХ ст. жінки більш видимо отримали рівні з чоловіками громадянські й політичні права й могли також отримувати освіту і працювати. Жіночий рух, який призупинився у розвитку в міжвоєнний період, від середини 1960-х рр. зазнав піднесення. Цілеспрямовані заходи, вжиті державою

стосовно ліквідації неписьменності та отримання безкоштовної освіти для жінок, призвели до швидкого зростання відсотка грамотних жінок у навчальних і наукових закладах. Проте, як зазначалося раніше, формальна рівність прав чоловіків і жінок в УРСР суперечить фактичній відсутності можливостей їх реалізації. Жінки зазнають дискримінації через подвійний тягар: окрім повної професійної відданості та громадської діяльності, вони одночасно несуть майже всі сімейні та домашні обов'язки. Радянський Союз загалом підтримував патріархальний спосіб життя та консервативні гендерні стереотипи, що призводило до стримування професійної та політичної кар'єри жінок. Через квотний принцип у Радянському Союзі жінки завжди займали приблизно одну третину місць у місцевих і центральних представницьких органах, але лише деякі з них могли займати керівні посади. Вже на початку 1990-х рр., у період розвитку українських громадсько-політичних рухів, особливо Українського Народного Руху, жінки почали відроджувати організації, які припинили діяльність під час радянських репресій. Крім того, жіночий рух має виразний феміністичний підтекст через прогресуючу дискримінацію жінок у політичній сфері та на ринку праці.

Отже, даний розділ аналізує розгортання діяльності українських жіночих рухів та складності їх відмежування від Російської імперії, адже фемінізм на той час не був на стільки сильною ідеологією, щоб побороти національну ворожість, але, не зважаючи на це, українські жінки змогли створити організації, які стали вагомою, невід'ємною частиною життя.

РОЗДІЛ II. ТЕНДЕНЦІЇ ФЕМІНІСТИЧНОГО РУХУ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ

2.1. Третя хвиля: 1990-ті. Жіночий рух та феміністичні організації в незалежній Україні.

Тож на зламі ХХ–ХХІ століть відбулося значне посилення суспільної трансформації, в тому числі й жіночого руху. Жіночі організації, які створювалися в країні у попередні роки державності, були передусім ідеологічними і прагнули до особистісної реалізації. Вони створювалися як відповідь на національно-визвольні ідеології, головним завданням якої була розбудова незалежної України та відродження її звичаїв і традицій. Колективна мета жінок була незмінно очевидною: вони мали намір сприяти розвитку духовної та культурної спадщини народу, виховувати нове покоління молоді для створення демократичної, незалежної нації.

Як наслідок, у 1992 році в Україні відновила діяльність всеукраїнська організація «Жіноча громада», першочерговим обов'язком якої було популяризувати та розвивати ідеї, які б подолали дискримінацію жінок у суспільстві, покращили їх становище, просвітили жінок щодо ролі, яку вони повинні грати в суспільстві, заохочували їх брати участь у громадських справах, піклуватися про добробут та побут родини як матеріальної основи для духовного та культурного розвитку. У 1994 році засновано Всеукраїнське жіноче товариство імені Олени Теліги, до якого входили організації Юнацька Ліга та Ліга «Матері і сестри – воїнам України». Спілка жінок України, яка на сьогодні є недержавною громадською організацією, активно займається соціальним захистом жінок, жінок із дітьми та сімей загалом. Це одні з найвидатніших жіночих організацій даного періоду, які визначали політичні та конкретні цілі феміністичного руху в контексті активної боротьби за проголошення незалежності України, хоча національна парадигма вже не була домінуючою в жіночому русі, а створена згодом мережа організацій була

орієнтована на гендерну політику та вирішення у її рамках соціально-політичних питань.

Як результат, другий етап (1991–1996 р.), який припав на період проголошення незалежності України і до прийняття Конституції України, був присвячений створенню всеукраїнських організацій, які займалися захистом жіночих інтересів на професійному рівні. Важливо, що кожна з цих організацій була автономною від іншої, через що виникали розбіжності між їхніми членами через відсутність комунікації у той час, коли консолідація українського жіночого руху була необхідною для більшої значущості жіночого руху.

Третій етап розвитку припав на другу половину 1996-1997 років, коли важливим стало створення благодійних жіночих організацій. Так, у 1997 році почала своє існування громадська міжнародна правозахисна організація «Ла Страда – Україна», яка дотепер займається захистом прав людини, зокрема запобіганням усім формам гендерного насильства, включно з насиллям у сім'ї, протидією торгівлі людьми, захистом прав дітей тощо, які впливають на функціонування суспільства і держави.

На четвертому етапі (1997-1999 рр.) мало місце утворення жіночих політичних партій: «Жінки України» (1997 р., керівник А. І. Комарова), «Всеукраїнська партія жіночих ініціатив» (1997 р., керівник В. Ю. Даценко), «Жіноча народна партія» (1998 р., керівник В. О. Горобець), партія «Солідарність жінок України» (1999 р., керівник В. А. Гошовська) [50, с. 15]. Усі вони, разом із феміністичними організаціями, виступали за «участь жінок у розбудові нової демократичної країни, вихід України з економічної кризи, викорінення всіх форм дискримінації жінок, усвідомлення ними своїх прав, захист дітей і матерів, виховання нового покоління української молоді, здатного будувати нову правову, демократичну країну, а також намагалися консолідувати жіночий рух в Україні» [41, с. 123]. Ще одним важливим аспектом цього періоду став розвиток гендерних центрів, працівники яких

надавали допомогу жінкам у вирішенні їхніх проблем, поширювали інформацію щодо гендерної політики та навчали жінок правовим питанням. Крім того, варто відзначити Національну раду жінок України (НРЖУ), яка була створена як колектив всеукраїнських громадських об'єднань на установчій конференції 20 березня 1999 року. Призначенням товариства було «запобігання дискримінації жінок, сприяння стабільному розвитку суспільства та міжнародному спілкуванню, співпраця з державними установами та неурядовими організаціями» [5]. На 29-й сесії Генеральної асамблеї Міжнародної ради жінок у Гельсінкі 3 липня 2000 року НРЖУ було прийнято як об'єднання, яке повернулося до її складу через 75 років переви, маючи власну територію, прапор, гімн та мову. До 2009 року НРЖУ об'єднувало 25 громадських організацій.

Отже, в результаті сплеску діяльності таких організацій мали місце дві феміністичні тенденції: перша — традиційна, яка тісно пов'язана з відновленням жінок традиційних звичаїв, утвердженні національної мови, освіти тощо. Для жінки тут характерне поняття «берегиня», хоча воно обмежується лиш роллю жінки як господині, внаслідок патріархального впливу, через що у суспільстві сформована загальноприйнята думка про те, що українське суспільство з фемінізмом не пов'язане. В той же час діяльність жіночих організацій у цей період мала значний позитивний вплив на розвиток українського суспільства в майбутньому, адже Поширюючи й теоретично пояснюючи суть жіночого руху та підкріплюючи це практично, організації сприяли створенню концепції, пізніше відомої як прагматичний фемінізм. Ця концепція є похідною від концепції демократизму і ґрунтувалася на «ідеї національного поступу та реальній культурно-освітній і громадсько-політичній праці» [4, с. 93].

Друга феміністична тенденція в жіночому русі орієнтована на визначення і захист жіночих інтересів. Оскільки емансипація негативно сприймається в колишніх радянських суспільствах, то зараз дана тенденція проявляється не надто виражено й переважно поєднується з традиціоналізмом.

Після того як в радянському просторі відбулася заміна понять («емансипація» на «жіноче питання», «жіноча особистість» на «жіночі маси») відповідно до змісту комуністичної ідеології, жінки так і не відчували справжнього результату визволення і впливу феміністичного руху на суспільство, адже згодом вони все одно залишилися в межах політичних обмежень, оскільки радянський патріархат хоч і надавав формальні свободи, які насправді шкодили жіночому здоров'ю і навпаки тягнули за собою подвійне навантаження, та ніколи не допускав їх до керівної еліти й не намагався переконати чоловіків, що сімейні обов'язки та виховання дітей — це не лише сфера інтересів жінки. Радянські політика, яка всю свою увагу направляла насамперед на демографічний приріст населення, внесла у свідомість «жіночого питання» біологічний детермінізм, сприяючи таким чином зосередженню уваги саме на жіночих рисах характеру, які традиційно притаманні жінкам. Існуюча сімейна політика всі свої ресурси спрямувала на те, щоб змусити жінку більше народжувати й виконувати суто свої біологічні функції, пропонуючи їм збільшення тривалості та оплати відпусток по догляду за дитиною, активне сприяння благополуччю матерів та інше. Та однією з чільних проблем, стримуючих розвиток феміністичного руху, було розуміння взаємозв'язку між державотворенням і жіночим питанням. Частина прихильників організацій вважала, що «жіноче визволення» не є нагальним завданням, а лиш тимчасово підпорядковане головній задачі — розбудові нової суверенної держави. Сподівання на те, що суспільство буде вирішувати такі питання як емансипація жінок, встановлення гендерної рівності тощо після того як завершиться національне будівництво, чітко змальовує, що гендерні питання задалегідь приречені на відкладення на невизначений термін. Тому перед українським жіночим рухом постають такі проблеми як власний статус і принципи діяльності неурядових жіночих організацій (НЖО); принципи організаційної співпраці, які відстоюють важливість боротьби з гендерними проблемами; принципи взаємодії між неурядовими організаціями та державними структурами щодо розвитку гендерної демократії.

Як уже зазначалося, однією з найсерйозніших проблем жіночого руху було подолання сформованих в українському суспільстві стереотипів щодо ігнорування особистого життя жінки та зведення її соціальної ролі до «служіння» чоловікам і родині. Інша сторона тієї ж проблеми — низька жіноча самооцінка та низька повага до жіночої особистості [43, с. 132]. Ще однією проблемою жіночого руху є брак ресурсів – складне соціально-економічне становище жінки в Україні позбавило більшість із них можливості та прагнення брати участь у громадській діяльності, оскільки вона часто перебуває поза сферою інтересів та уваги ЗМІ. Засоби масової інформації не пропагували цілі та досягнення жіночих громадських організацій, що зменшило їхні шанси на суспільне визнання, тому це могло бути однією з причин бажання будувати власний інфопростір. Але багатьом організаціям, особливо молодим об'єднанням, було складно виокремити достатньо фінансових ресурсів, до того ж, жінки майже не висвітлювалися в інших друкованих виданнях, окрім жіночих традиційних видань через їх зв'язок із феміністичним рухом, тож українські жіночі організації були не дуже відомими серед населення, а їхній потенціал у вирішенні проблем жінок залишався недостатньо використаним.

Варто зазначити, що основною перешкодою для розвитку українського жіночого руху є те, що він прлякнутий вирішенням гендерних питань, формуванням гендерних стосунків серед населення, визнає гендерні дослідження напрямом наукових досліджень, розробляє фундаментальні наукові праці, затверджує курси гендерної освіти в школах і вищих навчальних закладах, що могло б забезпечити наукове обґрунтування жіночого руху як соціального явища, спрямованого на розвиток гендерної демократії. Також існує проблема, яка перешкоджає консолідаційним зусиллям жіночих організацій, з одного боку – страх втрати кожною з них своєї автономії, а з іншого – відсутність діяльності щодо консолідації рядових членів жіночих організацій.

Розуміння реальності жіночого руху та бажання встановити нові значення для соціальних ролей чоловіків і жінок могло закласти основу важливості жіночого руху у творенні гендерної демократії в українському громадянському суспільстві. Цьому також могло посприяти вдосконалення політичних, правових та національних механізмів сприяння та розбудови гендерної демократії в країні. Зрештою, розвиток, стабільність чи визначення суспільства тісно пов'язані з розвитком індивідів, особливо жінок і чоловіків. Стратегія розвитку XXI століття має на меті закласти основи для гендерної демократії та гендерного балансу. Адже демократизація всіх сфер світосприйняття неможлива без демократичного розвитку чоловічої та жіночої особистості.

2.2. Четверта хвиля: 2010-ті. «Сексуальна революція», толерантність і гендер, вплив Заходу на українські феміністичні тенденції, важливість діяльності FEMEN.

Таким чином, четверта хвиля фемінізму, яка почалася в 2010 році, була тісно пов'язана з соціальними медіа, і такі питання, як боротьба з мізогінією, справедливість для жінок і боротьба з сексуальними домаганнями та насильством, постали в центрі уваги, оскільки скандали навколо даних проблем активно почали набирати популярності й досі тривають. Загалом, варто відзначити, що четверта хвиля почала зароджуватися на Заході, де знайшла багато прихильників, коли промовчати про сексуалізацію жінок вже було неможливо, адже, феміністичний рух, починаючи з «сексуальної революції» 1960-х років, спрямовував свої сили не лише на досягнення політичних прав.

Тож «сексуальна революція» на Заході багато в чому була зумовлена формуванням капіталістичного суспільства споживання. Публічна демонстрація наготи, дошлюбні статеві стосунки, подружня невірність, стриптиз-клуби — все це стало важливим у ЗМІ та публічних дискусіях. Скрізь

говорили про секс, пропагуючи його як найбажанішу насолоду в світі. Можна сказати, що ця революція була реакцією на пуританську репресивну свободу і засобом пом'якшення цих протиріч. З середини 1960-х років люди позбулися старих уявлень про секс, заснованих на почутті провини та таємниці, а прагнення до автентичності та відкритості стало домінуючою емоцією. З одного боку, про секс не лише стали більше говорити та показувати його, а й вивчати: з 1960-х років стався бум у сексологічних дослідженнях, який швидко змінив уявлення людей про сексуальність, адже саме в ці роки було опубліковано багато досліджень сексуальної функції людини, що викликало справжню революцію в підході до даної проблеми. У цей час також народилася нова медична спеціальність - сексотерапія, яка була дуже успішною в лікуванні деяких, але дуже поширених сексуальних патологій і сексуальних розладів. Задоволення індивіда та його тіла більше не засуджувалося автоматично як аморальне, ідея про те, що секс є однією з необхідних природних потреб людини, стала поширюватися все ширше. Одночасно з «сексуальною революцією» поширювався й визвольний рух, і тому жінки «відповідали» на прагнення чоловіків до сексуальної свободи. Основною причиною цього була зміна жіночої самосвідомості. Наслідки революції позначилися й на дозволі голосувати, працювати та заробляти, а головне — в набутті нової біологічної свободи жінок (розповсюдження контрацептивів). Гендерна рівність стала помітною не лише в суспільному, але й у приватному житті. Одним із наслідків сексуальної революції є відчуття рівного партнерства у стосунках між статями. Традиційні відмінності між чоловіками та жінками в цій сфері були значно зменшені, адже сексуальна революція послабила «подвійний стандарт», згідно з яким представники статі несуть різну відповідальність за однакову поведінку [44]. Більше того, загальною тенденцією стало захоплення різними видами сексуального дозвілля, в тому числі значно зросла популярність перегляду порнографічного контенту та стала активно поширюватись його комп'ютеризація (наприклад, у відеоіграх).

Але, з іншого боку, всі ці можливості приносили і досі мають негативні наслідки: у розвинутих країнах роль сім'ї стала менш помітною, зросла кількість розлучень та одружених пар без дітей, які зараз позначаються одним словом – child-free. Все більше чоловіків і жінок відчують фобії щодо інтимної близькості, уникають справжньої емоційної близькості та стають надмірно прив'язаними до своїх партнерів через переконання, що стосунки швидко закінчаться. Крім того, зростаюча перевага чоловіків до мастурбації та перегляду порнографії, яка об'єктивує жіночі тіла та змушує чоловіків вибирати партнерів на основі встановлених порнографічних критеріїв, на жаль, часто призводить до сексуального насильства над жінками, відтворюючи найогидніші бажання після перегляду таких відео. Отже, сексуальна революція має багато наслідків, таких як культ тіла та зниження народжуваності, масові аборти, комерціалізація статі (порнографія та сексуальне рабство є глобальними проблемами нашого часу), глобальне поширення венеричних хвороб, універсалізація гендеру (одностатеві шлюби, зростання впливу ЛГБТ-спільноти), що певним чином впливає на права жінок і те, за що вони боролися. Питання інтерсекційності стають особливо актуальними, оскільки питання раси, ЛГБТ+ дискримінації, соціальної нерівності тощо необхідно враховувати, коли йдеться про фемінізм. Причина, по якій расизм є частиною феміністичного дискурсу, полягає в тому, як визначається фемінізм. Тобто, фемінізм — це політична теорія та практика, спрямована на емансипацію всіх жінок: кольорових жінок, жінок із робітничого класу, бідних, лесбіянок, людей похилого віку та економічно привілейованих гетеросексуальних жінок. Отже, дискримінацію за статтю та расою слід розглядати як питання рівності, оскільки немає сенсу вивчати їх окремо, так як, наприклад, кольорові жінки зазнавали б подвійної дискримінації одночасно.

Водночас радянські жінки ще довго боролися за автономію, а в період після проголошення незалежності України ще й виборювали за утвердження своєї соціальної ролі в суспільстві. Але під час четвертої хвилі фемінізму, коли на

Заході почалася активна боротьба проти сексуалізації жіночого тіла, на пострадянському просторі України зародилася радикальна громадська організація, а згодом і міжнародний феміністичний рух Femen на чолі з активістками Анною Гуцол, Інною Шевченко та Олександрою Шевченко, які проводили епатажні акції боротьби з корупцією, «женоненависництвом», виступаючи топлес. Загалом у той період феміністичний рух ще недостатньо активно висвітлювався для масових аудиторій, попри всі спроби започаткувати гендерну політичну «індоктринацію», він залишався локальним і намагався створити у просторах громадської організації власну позицію. Але новим акціонеркам «Femen» були байдужі академічна точність і теоретичний багаж, феміністична історія та світова практика. Свою «програму» вони створили спонтанно та інтуїтивно «в процесі» під час протесту. Маркетинг протестів Femen базується на принципах роботи популярної культури, реклами та порнографічних медіа, які привертають увагу огидними зображеннями, оголеними тілами та провокаційними та легко поданими темами – все заради медіа-захоплення та тиражування інформації. Таким чином «Femen» набула широкого обговорення і популярності. З точки зору Femen, успішна подія – це популярна подія, і якщо жіночі тіла настільки придатні для маркетингових цілей, чому б не використати це для власної вигоди, для блага жінок? Якщо патріархат готовий споживати будь-який продукт, котрий представлений на фоні жіночих грудей, тоді треба показати груди, – тобто в даному випадку тіло стає буксиром, транспортером суспільно-політичних ідей, більше того, «Femen» ретельно моніторить інтернет та медіа-простір, підраховуючи свою успішність [28].

Femen називає себе радикальним рухом, вбачаючи свою радикалізацію переважно в безсоромності власних дій. Проте їхня зростаюча активність формалізувалася у більш складну структуру. У нинішньому політичному середовищі в країні домінуючою є «морально-етична» парадигма, а кампанія «Femen» була гучною викликом жінок на бурхливий правий дискурс, для якого вони були важливим носієм консервативних ідей; це була відповідь на

зведення жіночої ролі до традиційного захисту, незайманості, сім'ї та материнства, адже публічне оголення грудей в поєднанні з радикальними та іноді зухвалими гаслами іронізують і змушують почути «інших». Тож для активісток Фемен напів оголені протести - це прояв своєї громадянської позиції, адже груди, як правило, можуть привернути увагу публіки, навідміну від звичайних гасел чи плакатів. У статті «Радикальні «Фемен» і новий жіночий активізм» (2010) дослідниці М. Маєрчик та О. Плахотнік зазначили, що такі дії Фемен також виступають як своєрідна форма опору на спроби пострадянського капіталізму звести жінок до статусу «гламурних Барбі». [28]. У своєму тексті авторки процитували слова Анни Гуцол, однієї із засновниць руху, що «головне, чого прагнуть активістки, — це активну жінку, як політично, так і в суспільстві, а будучи такою божевільною оголеною жінкою на протесті, вони і є активними жінками. І єдине, чим вони наразі задоволені, це те, що суспільство потроху привчилося нормально сприймати те, що жінки виходять на протест» [28]. Виділяючим елементом активності Фемен є те, що активістки переважно виступають на вулицях. Експерти Центру дослідження суспільства, які аналізували боротьбу за права жінок в Україні, вважають, що саме вуличні протести показали готовність людей відкрито боротися за свої права [28]. Водночас збільшилася кількість жіночих некомерційних організацій. Велика кількість організацій і такий низький рівень вуличної активності свідчить про те, що ці організації не готові чи не спроможні мобілізувати соціальну базу, щоб винести проблеми жінок у суспільний дискурс і вимагати від держави конкретних кроків для їх вирішення. «Femen» починається з вулиці, тому що втручання в цей простір є доволі ефективним саме через традиційну приналежність до цього простору саме чоловічого прошарку населення, тож жіночій «місії» він протиставляється.

Імовірно, самопозиціонування фемінізму активістками Femen імовірно відбувалося під впливом соціальних упереджень щодо нього та громадської стигми, адже у пострадянському просторі феміністична думка вважалася

підступною, навіяною під впливом Заходу. Але активістки Femen створювали власний фемінізм, намагаючись відділити себе від «поганого» старого фемінізму та створити інший «новий» фемінізм. Нагальним питанням у боротьбі руху була не рівність між чоловіком та жінкою, а зміни понять у свідомості індивіда: жінка у цьому випадку повинна зрозуміти, що вона не рівна чоловікові, а просто «інша», відмінна від нього. Тож активістки прагнуть не змінити стереотипну пострадянську гламурну жіночу стилістику, а скористатися нею, використати свій маркетинговий потенціал; не поставити їх під сумнів, а змінити суспільне сприйняття жінок, збільшити їхню важливість. Самі феміністки називають цю стратегію збереження чогось на кшталт «справжньої жіночої сутності», яка чітко есенціалізує жінок. З теоретичної точки зору такий наратив звичайно, містить приховані протиріччя, оскільки саме на основі підкреслення «справжньої жіночності» виправдовується чинний розподіл професій, які раціоналізують і виправдовують найм жінок на низькооплачувану та нестатусну посаду і обмеження її участі в політичному житті.

Для пострадянського фемінізму питання про «прийняття» жінок справді стало показовим, адже академічний фемінізм як такий не визнає діяльності Фемен, вважає її спотвореною через використання відкрито сексуалізованих образів та наявності сексизму у висловлюваннях. На нашу думку, «Femen» все-таки є локальним, пострадянським і постколоніальним проектом. Діяльність і позиції «Femen», якщо спробувати віднести їх до напряму західного фемінізму, повністю не збігаються ні з тим, ні з іншим. Вулична активність жінок даного руху була притаманна й радикальним феміністкам першої та другої хвилі, як і засоби споживацтва. Крім того, артикулюючи свою участь у запланованих виборах чи створенні політичних партій, «Femen» прагнуть бути частиною уряду – як ліберальні феміністки. «Femen» також є продуктом пострадянської системи, адже на протести виходить покоління жінок, які зростали вже часи незалежності, а в своїх інтерв'ю активістки часто повторювали, що вони проти громадянської пасивності, яка є результатом

«совка» в Україні. Тож діяльність «Фемен» містить важливу частину феміністичної ідеї, але в сенсі посткласичного фемінізму. Фактично вони використовують оголену сексуалізовану жіночу стать, яка може «продати все», оскільки є універсальною в патріархально-ринковій системі.

Але наскільки масова свідомість готова серйозно сприймати протести, виражені через жіноче сексуалізоване тіло? Варто зазначити, що Реакцію на цей епатаж загалом виражають представники чоловічої статі. У вже згадуваній статті М. Маєрчик та О. Плахотнік авторки вказують на те, що у блозі Фемен часто зустрічається не критика їхніх дій, а навмисне чи ненавмисне знецінення цієї діяльності, нейтралізація важливості протестів, заперечення серйозності та відволікання уваги від протестних акцій саме на сексуальний перформанс [28]. Якщо проаналізувати такі коментарі, то стає очевидним, що зовнішній вигляд учасниці такого заходу викликає бурхливі дискусії стосовно того, красива вона чи ні, чи гарні в неї груди та чи не соромно показувати їх на публіці, в той час як тіло чоловіка-учасника не буде викликати таких питань, адже його постать символічно означає ситу і супротив. Отже, Тож, по суті, можливість протесту в певному сенсі у жіночого тіла відібрано, адже воно миттєво набуває порнографічного чи проституційного контексту. Тож чим радикальнішими були акції Femen, тим активніше змінювався його політичний дискурс на еротичний підтекст на просторах Інтернету.

Таким чином, «новий жіночий активізм» в Україні з'являється на четвертій хвилі та все ще процвітає, хоча й не так оптимістично й ефективно, як може здаватися з численних новини про Femen у Європі. Але за останні кілька років в Україні значно збільшилася мережа молодіжних груп, у яких фемінізм займає чільне місце у своїй ідеології.

Отже, даний розділ зачіпає початки сучасного жіночого руху у період незалежності України, розкриває його прояв під час третьої та четвертої хвиль, описує нові й старі організації і те, як змінилась їхня діяльність під впливом «сексуальної революції» Заходу, подій в Україні тощо.

РОЗДІЛ III. ВИКЛИК ГЛОБАЛЬНИХ ПОЛІТИЧНИХ ТА СОЦІАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ ЩОДО ДІЯЛЬНОСТІ ЖІНОЧОГО РУХУ.

3.1. Як COVID-19 вплинув на український жіночий рух.

Навесні 2020 року увесь світ наразився на доволі небезпечну пандемію, COVID-19, наслідки якої спричинили ряд проблем, - економічних та соціальних, - особливо складнощі виникали у жінок через такі явища як насильство в трудових та сімейних відносинах, тож зрозуміло, що пандемію не оминає гендерний аспект. Під час переходу на дистанційне навчання та роботу «з дому», коли заклади освіти масово почали вводити карантин, суспільство зазнало справжнього випробування, особливо батьки, котрі змушені були контролювати освітній процес дітей самостійно, та робітники, які все ще продовжували їздити на роботу фізично. Враховуючи патріархальний характер суспільства, стає очевидним те, що відповідальними в багатьох аспектах стали в першу чергу жінки. На фоні такого соціального виклику багато міжнародних дослідників стверджували, що фемінізм безумовно зазнаватиме невдач, зокрема у боротьбі, спрямованій на досягнення гендерної рівності, а також через те, що криза коронавірусу є глобальною і матиме довготерміновий вплив, головним чином на жіночу частину населення [10]. В такому випадку важливо дослідити ті виклики, які жінкам кидає пандемія, та як дана криза впливає на жіночі права забезпечення гендерної рівності.

Зауважимо, що після введення карантинних обмежень уряд на законодавчому рівні врегулював умови дистанційної роботи бізнесу. Деякі підприємства, установи та організації, які не могли запровадити дистанційну роботу, відправили своїх працівників у щорічну відпустку чи за власний кошт, але деякі підприємці були змушені припинити діяльність на невизначений термін. Питання переходу на дистанційну роботу на ринку праці стрімко набирало актуальності, але в Україні на період спалаху пандемії воно було не настільки нагальним, та згодом ситуація почала змінюватись, тож все більше власників бізнесу частково почали практикувати залучення працівників до

дистанційної роботи (тобто форми організації виробничих відносин між працівниками та роботодавцями, коли робота виконується працівником у будь-якому місці поза конкретним місцем роботи, залучаючи для цього різні інформаційні та комунікаційні технології). У квітні 2020 року соціологічна група «Рейтинг» на своєму сайті опублікувала результати дослідження «Україна на карантині: моніторинг громадських настроїв», відповідно з яким 2/3 опитаних вказали, що вони були працевлаштовані до початку пандемії, та після введення карантинних обмежень 35% опитаних заявили, що все одно працюватимуть у звичайному режимі, 29% працюють віддалено, 32% пішли у відпустку за власним бажанням і лише 4% стали безробітними. Водночас більше половини опитаних заявили, що через карантин обмежують час перебування поза домом, третина заявила, що дотримується певних обмежень, і лише невелика частка людей зізналася, що не дотримується правил карантину [53]. Цікаво те, що достатню самодисципліну частіше зазначали серед представників жіночої статі та людей похилого віку. У результаті, принаймні третина працюючих жінок змогли оцінити переваги віддаленої роботи (наприклад, не наражатися на небезпеку захворіти, мати можливість проводити більше часу з родиною, невитрачати багато часу на те, щоб дістатися до робочого місця тощо), однак вони не могли подолати труднощі, пов'язаних із формою дистанційної роботи, адже за таких умов значно збільшилося навантаження на жінок через відсутність гендерної політики в компанії. Під час карантину жінкам довелося взяти на себе багато обов'язків – як професійних, так і домашніх, а також вони стали максимально залученими у навчання дітей, які також працювали дистанційно – та це лише частина труднощів, з якими довелося стикнутися жінкам під час весняного локдауну. Особливо важко було тим, хто самостійно виховував дітей, а також тим, чия професія чи обставини роботи не дозволяли перейти на дистанційну роботу, щоб подолати дискримінацію жінок щодо можливості нарівні з чоловіками конкурувати у сфері праці.

Тож у пік пандемії важливим кроком у сфері трудових відносин було проведення широких інформаційних кампаній, які дозволили б подолати існуючі

в суспільстві гендерні стереотипи та активніше залучати чоловіків до домашніх обов'язків. Крім того, перехід на дистанційну зайнятість вимагає від роботодавців впровадження гендерної політики, а також створення умов для дистанційної роботи для своїх працівників [10]. Наприклад, якщо в сім'ї однакова кількість комп'ютерів, ними повинні користуватися і діти, і дорослі, а від роботодавця вимагається забезпечення працівників відповідним робочим середовищем. Якщо роботодавець не міг забезпечити працівників обладнанням для комфортної роботи вдома, йому доводилося вирішувати, чи відправити їх у відпустку, або ж звільнити робітника. Під час карантину було подано багато скарг щодо утиску прав робітників, як наслідок, за даними Державного центру зайнятості, під час карантину безробітними могли стати як жінки, так і чоловіки, але працевлаштовували чоловіків частіше, ніж жінок [10]. Тож карантинні норми призвели до вимушених змін у діяльності організацій, установ, фізичних осіб та підприємців.

Також варто звернути увагу на тенденцію до збільшення кількості випадків припинення фізичними особами власної підприємницької діяльності (далі – ФОП). Тому жінки, які частіше ніж чоловіки залучені до сфер надання різних послуг, більшою мірою були змушені припинити свою діяльність. Тож безперечно можемо стверджувати, що пандемія коронавірусу в Україні завдала жінкам перешкод у фінансових питаннях, що призвело до зниження їх здатності забезпечувати себе на необхідному для життя рівні, та, в цілому, багато сімей стали заручниками такої фінансової кризи.

Різні статистичні дані свідчать про те, що серед внутрішньо переміщених осіб відсоток жінок сягає більше половини, приблизно 60% [10]. Крім того, різні дослідження задокументували, що фінансові труднощі у жінок даного типу населення серйозніші, ніж у чоловіків, адже вони мають доступ до меншої кількості послуг і мають більше обов'язків. Більшість ВПО орендують житло, а значне зниження доходів має серйозні наслідки для цих осіб, оскільки вони мають труднощі з оплатою комунальних послуг, забезпечення дітей технологіями для переходу на дистанційне навчання тощо. Іншою важливою

проблемою є труднощі з виїздом на непідконтрольну Україні територію, адже перетин був обмежений із середини березня 2020 року і став повністю закритим до кінця місяця. Хоча здається, що тут відсутня гендерна складова, однак, враховуючи, що за останні роки з Донбасу виїхало економічно активне населення, а люди похилого віку залишилися, зрозуміло, що відповідальність і догляд за літніми родичами було покладено в першу чергу на жінок. У статті «Чи є в пандемії гендерний аспект? Результати дослідження» (2021) Ярина Волошина зазначила, що «у 2019 році за результатами дослідження Міжнародної організації праці разом з Міністерством з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України та Міністерством соціальної політики було визнано, що 79% усіх ВПО, активно залучених у пошук роботи, становлять саме жінки [10]. З метою надання допомоги особам, які опинилися у скрутному становищі, держава передбачила можливість отримання певних видів соціальної допомоги як жінкам, так і чоловікам під час пандемії COVID-19. Для тих, хто втратив роботу або шукав роботу під час карантину, а також тих, хто був офіційно працевлаштований, але не міг виконувати свої обов'язки, держава передбачила спрощення у виплаті допомоги по безробіттю, а також запроваджувала нові види соціальної допомоги. Особи, які шукали роботу в період карантину, мали право звернутися до центру зайнятості за отриманням державної допомоги по безробіттю.

Наступний аспект, котрий ми розглянемо – це вплив пандемії на сімейні стосунки. З моменту введення карантинних норм ЗМІ частіше повідомляли про збільшення розлучень через неможливість спільного проживання в в одному просторі тривалий час, особливо йшлося про сім'ї, в яких «практикується» домашнє насильство (про що також піде мова в нашому дослідженні). У таких обставинах жінки залишаються у гіршому становищі, так як саме вони зазвичай залишаються з дітьми після розірвання шлюбу. Адже, якщо батько дитини не сплачує аліменти або сплачує їх у меншому розмірі, жінка все одно зобов'язана забезпечувати дітей необхідними умовами життя. Та незважаючи на кризову ситуацію на ринку праці, спричинену карантинном, ті, хто сплачують найвищий

мінімальний розмір аліментів, мають підстави вимагати зменшення цього розміру, якщо їхній дохід зменшився або повністю припинився [10]. Як уже було згадано, під час пандемії захист жертв домашнього насильства був одним із найважливіших питань у правозахисній спільноті та жіночих громадських організаціях. У дослідженні ООН Жінки «COVID-19 та основні послуги, що надаються жертвам насильства щодо жінок і дівчат» привернули увагу на те, що безліч осіб жіночої статі стикнулися з труднощами повідомити про насильство правоохоронним органам або надійним організаціям, оскільки вони живуть зі своїми кривдниками цілодобово, тож не мають фізичної можливості навіть зателефонувати на гарячу лінію, та попри це, організація «Ла Страда – Україна», наприклад, зафіксувала збільшення звернень на їхню гарячу лінію [10]. Заразом закони, спрямовані на захист жертв, виконуються слабо, що призводить до безкарності, в той час як насильство щодо жінок невинно зростає. У авже згадуваній статті «Чи є в пандемії гендерний аспект? Результати дослідження» (2021) Ярини Волошиної наводиться цікавий факт, що загалом більшість жінок повідомляли саме про психологічне насильство у вигляді принижень та образливих реплік, рідше – про сексуальне [10]. Тож у зв'язку з такою статистикою важливо, щоб держава брала відповідальність за те, щоб профілактичні та протиепідемічні заходи, введені під час пандемії, мали гендерну складову. Наприклад, під час карантину жертви домашнього насильства повинні мати легкий доступ до чіткого алгоритму ізоляції від кривдника та надання необхідної допомоги в процесі реабілітації. Як наслідок, труднощі, які відчувають жінки, постраждалі від домашнього насильства під час пандемії, стали більш відчутними, що пояснюється низьким рівнем соціальних послуг та ненаданні належного захисту, у тому числі й правової допомоги.

Також варто звернути увагу на труднощі, які постали перед працівниками в медичній сфері, особливо перед жінками. Наприклад, під час гострої фази карантину медики могли не покидати робоче місце впродовж тижнів, тобто не повертатися додому через відсутність громадського транспорту, самоізоляції після контакту із хворими тощо, а опіка над дітьми та домашнє господарство

лягали на плечі інших членів родини. На перший погляд може здатися, що у роботі та проблемах медичних працівників немає гендерних особливостей, але статистика показує, що жінки становлять більшість медичних працівників – близько 80% [10]. Переважна більшість із них є «допоміжним персоналом», але всі вони найбільше наражаються на небезпеку зараження.

Підсумовуючи, можемо стверджувати, що незважаючи на суттєвий вплив пандемії на всі сектори економіки, динаміка втрати зайнятості була більш серйозною серед чоловіків, ніж жінок. Крім того, всі верстви населення отримали більший ступінь навантаження через умови, створені локдауном. Проте, незважаючи на ці виклики, феміністична точка зору на пандемію почала стрімко проявлятися вже протягом першого тижня карантину, наприклад, швидко з'явилася статистика впливу наслідків коронавірусу на жінок та безліч інших гендерних досліджень. Та під час карантину основною роботою жінок була емоційна сфера – тобто здатність підтримати, заспокоїти чи іншим чином допомогти близьким. З початком локдауну люди стали набагато тривожнішими через нерозуміння глобальності проблеми, яка спіткала людство, а жінки взяли на себе відповідальність за збереження емоційної рівноваги оточуючих.

3.2. Боротьба за жіночі права в Україні протягом дев'яти років війни.

Як відомо, Російська Федерація активно намагається знищити суверенітет України протягом багатьох років, ще починаючи з розпаду СРСР у 1991 році. З того часу Російська Федерація вела агресивну політику, включаючи гібридну війну, яка має асиметричний характер. Ця політика спрямована на досягнення двох цілей: по-перше, перетворити Україну на політичного сателіта, розчленувати її та, врешті-решт, знищити. Початком фінального етапу цього плану стали події 2014 року. У підсумку українським воїнам довелося захищати свою країну і очолити жорстоке протистояння, та чи було в цьому конфлікті місце жінкам?

Звичайно, типова феміністична позиція полягає в тому, щоб засуджувати та виступати проти війни та пов'язаного з нею мілітаризму. Фемінізм засуджує війну як явище, кероване виключно чоловіками, однак російсько-український конфлікт змінив становище української жінки. До традиційних гендерних турбот додалися нетрадиційні, викликані агресією російської армії: постійні обстріли, введення комендантської години, серйозні проблеми економіки тощо. Проблеми, з якими доводиться боротися жінкам в таких умовах, стали буденними: на гарячі лінії жіночих організацій надходять сотні повідомлень про сексуальне насильство, скоєне озброєними чоловіками, домашнє насильство в сім'ях учасників бойових дій та багато інших. Проте з початком агресивних дій Російської Федерації, в армії України, як у формальних, так і в неформальних батальйонах, стало нормою для жінок брати активну участь у веденні війні, в тому числі на бойових позиціях. У результаті, конфлікт став феміністською справою, в наслідок чого почали підніматися складні та болючі дискусії.

Юліана Скібіцька у своєму дослідженні «Жінки на війні. Проблеми бійчинь ЗСУ після повномасштабного вторгнення» (2022) наводить тезу дослідниці Тетяни Журженко про те, що загальною тенденцією українських досліджень гендеру домінує дискурс «національного фемінізму», який базується на уявленні про те, що націоналізм і фемінізм в Україні взаємопов'язані [46]. Як наслідок, у нашому дослідженні неможливо оминати тему націоналізму, оскільки цей конфлікт є прагненням України до незалежності та нерозривно пов'язаний з темою націєтворення. Проте, якщо проаналізувати літературу про гендер і націоналізм, то вона видається досить критичною, пронизаною духом радикального фемінізму, де жінки зображуються насамперед як жертви обставин та існує полярність між «героями-чоловіками» та «безпорадними жінками» тощо. У результаті створюється когнітивний дисонанс, оскільки, наприклад, українські жінки-біженки не хочуть виглядати типовими безпорадними жертвами, а натомість хочуть мати свободу дій, тобто почуття відповідальності за свою долю та

бажання брати участь у процесах, які змінять світ на краще. Та попри проблеми, пов'язані із сексизмом і дискримінацією, жінки так само можуть брати активну участь у суспільно-політичних заходах, волонтерити та захищати Україну, зокрема, на бойових позиціях, про що йтиметься далі в дослідженні.

Отже, неможливо оцінити становище жінок в українській армії до 2014 року, не дослідивши загального характеру Збройних Сил до даного періоду. Станом на 1991 рік армія України була однією з найпотужніших у світі, однак завдяки певним заходам влади вже до 1996 року Україна стала повністю без'ядерною [15]. Вже починаючи з 2010 року на оборону виділявся мізерний відсоток коштів з державного бюджету, а військові ресурси помітно скорочувалися. Проте, з 2014 року ЗСУ зазнали суттєвих змін, хоча ініціативи щодо покращення статусу жінок в армії почали впроваджувати лише через декілька років після того. У статті «Як жінки змінили українську армію»(2019) соціологинею Ганною Гриценко було досліджено статус жінок в армії пострадянської України, в якому йшлося про те, що жінки служать у Збройних силах ще з початком незалежності України, але, як правило, на зовсім не престижних посадах, тим часом кількість жінок-військовослужбовців з кожним роком зростала, особливо серед офіцерів (у 2001 році відсоток жінок-офіцерів становив 0,7%, але до 2006 року він зріс до 2,25%) [14]. Як одразу зазначила експертка, це сталося тому, що чоловіки не хотіли йти на низькооплачувану роботу. Дослідження Ганни Гриценко засвідчило, що структура та логіка армії не змінилися з радянських часів, як наслідок, жінок витісняли на посади нижчого статусу. Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 14 жовтня 1994 року «Про затвердження переліку спеціальностей жінок з відповідною підготовкою, які можуть прийматися на військовий облік», жінок могли призначати на військово-облікові спеціальності, які було розподілено на сім класів: «Медичні засоби», «Зв'язок», «Комп'ютерні технології», «Оптичні та звуковимірвальні засоби», «Картографія, топографія, фотограмметрія та аерофотозйомка», «Поліграфія», «Кінорадіомеханіка» [39]. В результаті, жінка не могла претендувати на бойові посади, тому її праця обмежувалася сферою

кулінарії, шиття чи медицини. Загалом, в українському суспільстві підсвідомо затвержені прийнятні сталі риси характеру жінки та чоловіка. Бажаними в чоловіках вважаються хоробрість і сила, розум та інтелект, а для жінок насамперед важлива турботливість, хазяйновитість, зовнішня краса, образ господині. Тобто ставлення до жінки було суто патерналістським. Проте 2014 рік став переломним для України, адже майже в усіх сферах життя держави та суспільства відбулися значні зміни, що призвели до появи в країні потужних волонтерських організацій, у яких активну участь беруть саме жінки. У своїх публічних зверненнях міністерка оборони Ганни Малярзначала, що станом на 2014 рік в її відомстві було зафіксовано перший сплеск збільшення кількості жінок, котрі вступали в лави ЗСУ. Другий сплеск припав на період повномасштабного вторгнення РФ. Тобто жінки також явно реагують на загрозу від військової агресії РФ, незважаючи на все ще пануючий патріархальний образ воїна, який притаманний лише чоловікові. У 2015 році на просторах ЗМІ з'явився новий рух під назвою «Невидимий батальйон», який заснувала аеророзвідниця Марія Берлінська. Саме вони виступали за скасування закону, який забороняв жінкам брати участь в протистоянні на лініях фронту, так як однією з найбільш серйозних проблем, існуючих в армії, було стабільне перешкоджання жінкам займати бойові посади, незважаючи на те, що в 2018 році цю проблему було усунено на законодавчому та конституційному рівнях [14].

Загалом, в українських ЗМІ не прийнято згадувати у своїх матеріалах про героїзм та важливість жінок-військових, адже майже в усіх матеріалах про армію чи війну згадуються переважно заслуги чоловіків. За від початку відкритої агресії РФ, особливо починаючи з лютого 2022 року, з'являється більше матеріалів про жінок, які беруть активну участь на фронті. Важливо, що ці матеріали часто не містять побутового сексизму та поширеного стереотипу «Війна — не місце для жінок», адже активне вживання форми жіночого роду в засобах масової інформації задало добрий тон. Як і в 2014 році, з початком повномасштабного вторгнення, українські жінки залучилися до всіх аспектів

фронту. Вони живуть в армії як волонтери, працюють польовими медичними солдатами, піхотинцями, снайперами, кулеметниками, також багато з них є відомими блогерами, які використовують свої медійні здібності, збираючи пожертви для армії.

Хоча жінки на війні є однією з найбільш уразливих груп, за даними ООН, вони складають 54% тих, хто потребує допомоги у зв'язку з війною [15]. В першу чергу йдеться про полон. У вже згаданій праці Ю. Скібіцької як приклад наводиться стаття, видана журналом «Новое время» у 2019 році, в якій йдеться про жінок, котрі перебувають у полоні терористів «Л/ДНР». У статті йшлося про те, що сексуальне насильство над жінками в полоні – це звичайна практика, адже подібні сексуальні злочини відбуваються також на блокпостах і через лінії розмежування, навіть ходили розмови про відкриття публічних будинків, куди озброєні чоловіки відправляли жінок і змушували їх займатися проституцією [46]. Тож сексуальне насильство є ще однією зброєю на війні, фактором психологічного стресу та залякування – це не тільки кримінальний злочин, а й порушення міжнародного права. Окупанти вдаються до різних засобів приниження жінки, одним із яких є примусове поголення голови, вони вдаються до психологічного тиску, щоб шантажувати жінок їхніми рідними та дітьми. Та незважаючи на таку жорстокість, тема українського жіночого полону все одно мало висвітлюється в ЗМІ та майже не з'являється на міжнародній арені.

Також варто зазначити, що сьогодні однією з нагальних проблем, з якою стикаються жінки-військові, це відсутність жіночої форми, так як лише парадна форма випускається потрібних розмірів. Як наслідок, жінкам-військовим доводилося шити, приколювати чи підганяти форму за допомогою тактичних ременів у польових умовах, і, як не дивно, питання дискомфорту жіночої військової форми досі не піднімалося. Такі свідчення можуть говорити про те, що жінки в ЗСУ не вважаються повноцінними бойовими одиницями, для яких зручна форма є запорукою успішної служби. Одна з найкращих практик щодо уніформи для жінок в армії практикується в Сполучених Штатах Америки. У

2009 році армія США почала розробку спеціального бойового спорядження для жінок, і зараз у їх базі даних налічується 93 параметри та 3D-сканування тіл чоловіків і жінок [14]. З їх допомогою, окрім зручної форми, шиються й бронежилети, рюкзаки та навіть відповідні автокрісла. В Україні наразі розробкою жіночої форми займаються волонтери, зокрема відомий проект ArmWomenNow, засновницею якого є Ірина Нікорак, він використовує саме зразки уніформи армії США як референс. Окрім уніформи, жінки стикаються й зі специфічними проблемами, які не турбують чоловіків, зокрема це стосується складності в отриманні засобів гігієни, тому жінки змушені самостійно забезпечувати себе усім необхідним.

Але крім активного залучення до української армії, жінки також потужно заявили про себе й в тилу. Насамперед, це стосується створення різних феміністичних та громадських об'єднань, котрі активно займаються гуманітарною та психологічною допомогою, виступають проти насильства та дискримінації. Так, ще в далекому 2014 році у Львові почала своє існування громадська організація «Феміністична майстерня». У мирний час засновниці проводили просвітницькі кампанії серед підлітків, а пізнішезапочаткувала проект про поширення критики різних форм насильства та можливості протидії цьому явищу. Тож активістки зосереджені на тому, щоб допомагати жінкам, пенсіонерам і дітям, передусім у пошуку місця проживання: вони надають житло жінкам, які опинилися в скрутному становищі, а також жінкам-активісткам, які змушені були евакуюватися до Львова.

Наступна львівська організація, відома ще з 1998 року, – «Жіночі перспективи». Діяльність активісток заключається в боротьбі з домашнім насиллям, гендерною дискримінацією, торгівлею людьми [16]. З початком тотальної війни команда відкрила двері для всіх малозахисених осіб та стала притулком для жінок і дітей. Вони надають можливість переночувати або залишитися на певний час перед подальшою поїздкою, дають доступ до ліків та їжі, проводять психологічні консультації дорослим і дітям. Важливо зазначити, що для дітей є індивідуальне від батьків дозвілля – відвідування занять з

неформальної освіти. Знаходитись серед великої кількості людей в одному просторі тривалий час важко, тому основним завданням активісток є забезпечення переселенців транспортом для відправки в інші, безпечні та менш заселені міста України.

Не залишилися осторонь під час війни також організації «Інсайт» та «Жіночий марш». Метою «Інсайту» завжди була підтримка ЛГБТ+ спільноти, і зараз це залишається їх головним завданням. Але якщо до повномасштабного вторгнення це був інформаційний блог підтримки, то тепер це блок запитань на сторінці Facebook, з яким можна звернутися. У цей перелік входять питання пошуку притулку, медичної та психологічної допомоги. «Жіночий марш», в свою чергу, ніколи не позиціонував себе як волонтерську організацію, а був просто феміністичною ініціативою про жінок і для жінок. Навіть зараз, окрім волонтерської допомоги, їхня робота базується на цих принципах. Для надання допомоги організації створили гарячі лінії для підтримки ЛГБТ+ спільноти та для жінок. «Інсайт» та «Жіночий марш» – організації, які працюють за власний кошт, тому для активісток їхня робота це окремий виклик.

Тож українська громада працює на всіх фронтах, адже важлива не тільки фізична підтримка, але й в більшій мірі психологічна, юридична та інформаційна. Саме такою діяльністю займається організація «La Strada». Боротьба з насильством, дискримінацією та торгівлею людьми є основними напрямками їхньої діяльності. Проголошуючи феміністичні цінності та невтомно працюючи, «Ла Страда» не зупинилася під час спалаху COVID-19 і продовжує допомагати тепер, у найважчі для України часи. Якщо для «Ла Стради» юридичні консультації – лише одна з сфер діяльності, то для Української асоціації жінок-юристів «ЮрФем» – це основний проект. Спочатку це був простір для жінок-юристів, та згодом організація стала мережею фахівців даної сфери. В нинішніх українських умовах діяльність організації заключається в наданні різних юридичних консультацій з різноманітних питань. Але це далеко не єдині організації, які взяли на себе таку відповідальність, існує величезний перелік волонтерських проектів, які роблять

вагомий вклад для допомоги жертвам війни, виступають проти дискримінації тощо.

Підсумовуючи, варто зазначити, що жінки робили і будуть робити важливі кроки для того, щоб швидше перемогти ворога, забезпечити більш спокійне життя громадян, виховати справді сильну націю. Хоча українська армія не може змінюватися незалежно від українського суспільства, після стількох років реформ статус жінки в армії нарешті почав набирати чинності. Кількість жінок в ЗСУ значно зросла, і з часом вони починають обіймати не лише стереотипно «жіночі» посади, а й бойові, та, на жаль, досі залишаються найбільш вразливою групою у військовій структурі. Вони все ще долають труднощі в отриманні належної військової освіти, борються з людською та правовою дискримінацією. Та перевагою є те, що жінки зараз дедалі більше залучаються до суспільного процесу – у політичному, безпековому та оборонному секторах, а також на рівні громадської думки підтримка українців щодо прагнення жінок служити в Збройних силах України невпинно зростає, народ починає вимагати надати жінкам-військовим рівних прав з чоловіками. І незважаючи на дискримінацію в армії, жінки досягли величезних успіхів у тилу, створивши гуманітарні організації, щоб допомогти всім нужденним громадянам країни психологічно, фізично і матеріально.

Отже, даний розділ аналізує прояви фемінізму в Україні під час глобальних соціальних та політичних світових проблем та те, як саме жінки змогли впоратись з даними викликами, простежує діяльність українських жіночих організацій у сенсі супротиву гендерній дискримінації.

ВИСНОВКИ

Завдяки проведеному дослідженню автором кваліфікаційної роботи було зроблено певні висновки.

- З'ясовано яким чином український фемінізм відмежовувався від монархічних настроїв Російської імперії у дослідженні його протистояння російському фемінізмові та патріархальній владі на прикладі розгляду діяльності жіночих громадських організацій ХХ століття, котрі намагалися створити власний феміністичний простір, зазнаючи утиску від поліції. Та не дивлячись на всі перешкоди, український рух відзначався брутальністю та акцентуванню уваги на націоналізмі, тож українські жінки виявляли політичну проникливість і вміння використовувати навіть обмежені засоби. Вони керувалися здоровим глуздом у відносинах з всеросійськими жіночими організаціями й послідовно обстоювали справу автономії національних відділень у межах Всеросійської спілки.

- Проаналізовано діяльність найбільшої в Галичині жіночої організації Союз українок, основні засади створення та головні рішення у їхній діяльності. Союз українок набирала популярності в умовах економічної та політичної кризи в Європі – інфляції, депресії, посилення фашизму, розчарування в демократії, що не оминуло й українські землі. В часи зростання нетолерантності, політичних та ідеологічних чвар, він являв собою приклад демократичної організації та заявив про свою феміністичну спрямованість в середині 1930-х років, коли став масовою організацією.

- Розкрито особливості становища жінки за умов життя в СРСР у післявоєнний період, її дискримінацію при формальній рівності прав із чоловіками, подвійне навантаження в роботі й побуті, патріархальний уклад життя та гендерні стереотипи. Як відомо, до середини ХХ століття у більшості країн жінки отримали рівні з чоловіками політичні й громадянські права, доступ до професійної освіти та праці, жіночі відділи затверджували при партійних осередках, відновлювали роботу організацій задля того, аби

СРСР міг брати участь у міжнародному жіночому русі. Та у радянській Україні жінки все одно сприймалися як робоча сила, а їх емансипація відбувалась в рамках побудови соціалізму.

- Досліджено тенденції розвитку жіночого руху під час третьої хвилі фемінізму в 1990-х роках в Україні через вплив західних революцій, в тому числі «сексуальної революції», яка дійшла до радянської України вже від початку зародження радикального руху «Фемен». В той час як основними гаслами західного фемінізму були доступ до контрацептивів і планування сім'ї, доступ для чорношкірих жінок до всього того, що мають білі, перегляд традиційних стосунків тощо, в радянському суспільстві активно набирали популярності нові або відновлені громадські організації, котрі прагнули посприяти розбудові нової гендерно орієнтованої незалежної держави.

- Виділено важливість та актуальність дослідження та вивчення такого руху як «Фемен» - українського радикального руху, заснованого у період четвертої хвилі фемінізму, для якого характерний вуличний активізм та епатажні, сексуалізовані заклики. Рух «Фемен» не підтримує так званий академічний фемінізм, натомість прагне створити новий фемінізм. Активістки борються за те, щоб донести до свідомості суспільства, що важливим є не рівність між чоловіком та жінкою, а зміни понять у свідомості індивіда, адже жінка повинна зрозуміти, що вона не рівна чоловікові, а відмінна від нього.

- З'ясовано вплив пандемії COVID-19, яка постала проблемою для людства у 2020 році й створила нові виклики, передусім для жіноцтва. Фізичне, психологічне та сексуальне насилля, подвійне навантаження, брак технічного та фінансового ресурсу, професійні скорочення – все це стало рушійною силою для створення низки організацій з допомоги жінкам у нагальних потребах.

- Проаналізовано становище жінки в умовах військового стану у період з 2014 по 2022 рік, зокрема через дослідження умов їхнього залучення до армії та усіх корупційних проблем та патріархальних стереотипів, з якими

жінкам довелося стикнутися. Окрім цього, особи жіночої статі піддаються утиску не лише в армії, але й в умовах цивільного життя, зокрема потерпають від фізичного та сексуального насилля з боку окупантів, так само як жінки-військові страждають від тієї ж проблеми в полоні. Для підтримки даного прошарку населення, включно з дітьми та людьми похилого віку, безліч громадських організацій залучають свої сили, щоб допомогти потребуючим у всіх актуальних питаннях, надаючи гуманітарну та психологічну допомогу, таким чином намагаючись вивести на новий рівень гендерні питання в Україні.

Тож мету роботи досягнуто, а завдання виконано у повному обсязі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агеєва В. П. Жіночий простір: Феміністичний дискурс українського модернізму : монографія. Київ: Факт, 2003. 320 с.
2. Алляйн А. (2023). Фемінізм під час війни: місце жінки – не на фронті / *Київщина 24* 7: веб-сайт. URL: <https://www.kyivschina24.com/news/feminizm-pid-chas-vijny-misce-zhinky-ne-na-fronti-tak-samo-yak-i-ne-na-kuhni-v-myrnyj-chas/> (дата звернення: 20.05.2023).
3. Богачевська-Хом'як М. Білим по білому: Жінки в громадському житті України, 1884 – 1939. Київ: Либідь, 1995. 424 с.
4. Богачевська-Хом'як М. Дума України жіночого роду. Київ: Воскресіння, 1993. 109 с.
5. Богачевська-Хом'як М., Кісь О. Жіночий рух. *Енциклопедія сучасної України*: веб-сайт. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=18147 (дата звернення: 20.05.2023).
6. Бороздина Е. (2016). Фемінізм: чем различаются три волны? / *ПостНаука*: веб-сайт. URL: <https://postnauka.ru/faq/61274> (дата звернення: 20.05.2023).
7. Брайсон Валери. Политическая теория феминизма / пер. с англ. О. Липовской, Т. Липовской. Москва: Идея–Пресс, 2003. 304 с.
8. Буряк Л. І. Збірка «Мінерва» як бібліографічна пам'ятка та історичне джерело / *Соціум. Документ. Комунікація*, 2016. Вип. 1. С. 74 – 88.
9. Веселова О.М. Національна Рада жінок України. *Енциклопедія історії України*: веб-сайт. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Natsionalna_rada (дата звернення: 20.05.2023).
10. Волошин Я. (2021). Чи є в пандемії гендерний аспект? / *Гендер в деталях*: веб-сайт. URL: <https://genderindetail.org.ua/spetsialni-rubriki/legal-advice/chy-ye-v-pandemii-genderniy-aspekt-rezultati-doslidzhennya.html> (дата звернення: 20.05.2023).

11. Вулф В. Власний простір / пер. З англ. Я. Чердаклі. Київ: Альтернативи, 1999. 111 с.
12. Вульф Н. Миф о красоте: Стереотипы против женщин. Альпина Паблишер, 2018. 576 с.
13. Галка Л. Еволюція фемінізму в Україні: зародження. *Пространство*: веб-сайт. URL: <https://www.prostranstvo.media/uk/evoliutsiia-feminizmu-v-ukraini-zarodzhe-2/> (дата звернення: 13.06.2022).
14. Гриценко Г. (2019) Як жінки змінили українську армію / *Гендер в деталях*: веб-сайт. URL: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/gender-after-euromaidan/yak-zhinki-zminili-ukrainsku-armiyu-1341190.html> (дата звернення: 20.05.2023).
15. Гриценко Г. (2020). Російсько-українська війна з 2014 року і фемінізм / *Гендер в деталях*: веб-сайт. URL: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/feminism-in-detail/rosiysko-ukrainska-viyna-z-2014-roku-i-feminizm-1341516.html> (дата звернення: 20.05.2023).
16. Грузіна А. (2022). Як українські феміністичні та ЛГБТ+ організації працюють під час війни / *Гендер в деталях*: веб-сайт. URL: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/dosvidy-viyny/yak-ukrainski-feministychni-ta-lgbt-organizatsii-pratsyuyut-pid-chas-viyny.html> (дата звернення: 20.05.2023).
17. Дагмар Херцог. Сексуальная революция и ее издержки / пер. с англ. В. Кучерявкин. НЛО, 2012. №117. С. 77-75.
18. Драч О. О. Вища жіноча освіта в Російській імперії другої половини XIX – початку XX століття: монографія. *Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького*. Черкаси: Вертикаль, 2011. 532 с.
19. Жижек С. Метастази насолоди. Київ: Альтернативи, 2000. 180 с.
20. Забужко О. Жінка-автор у колоніальній культурі / *Українська мова та література*. 2003. № 10. 314 с.

21. Зайцева О. (2017) Захист прав жінок: чому міжнародні конвенції погано працюють / *Гендер в деталях*: веб-сайт. URL: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/genderne-nasilstvo/zahist-prav-zhinok-chomu-mizhnarodni-konventsii-pogano-pratsyuyut-134063.html> (дата звернення: 20.05.2023).
22. Кісь О.Р. Повсякденне життя українських жінок у надзвичайних історичних обставинах середини ХХ ст.: гендерні аспекти досвіду та репрезентацій: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук: 07.00.05. Львів, 2018. 43 с.
23. Кобець О. Жіночий рух в Україні: питання теорії та сучасна практика / *Етнічна історія народів Європи*. Вип. 7. 2000. С. 94 – 95.
24. Кобченко К. А. Освіта жінок як форма емансипації: приклад Наддніпрянської України (середина ХІХ – початок ХХ століття) / *Українські жінки у горнилі модернізації* / за ред. О. Кісь. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2017. 303 с.
25. Лис Я. (2020). Фемінізм, націоналізм і Українська революція 1917–1921 років / *Гендер в деталях*: веб-сайт. URL: <https://genderindetail.org.ua/library/istoriya-i-pamyat/feminism-nationalism-revolution-1917.html> (дата звернення: 20.05.2023).
26. Лис Я. (2020). Фемінізм та інтегральний націоналізм у Західній Україні в 1921–1939 роках / *Гендер в деталях*: веб-сайт. URL: <https://genderindetail.org.ua/library/istoriya-i-pamyat/feminism-and-nationalism-in-western-ukraine-1921-1939.html> (дата звернення: 20.05.2023).
27. Маєрчик М. С. Феміністична політична теорія як основа гендерної політики. /за ред. М. Маєрчик, О. Плахотнік, Г. Ярманової. Київ: Критика, 2013. Розд. 11. С. 180 – 185.
28. Маєрчик М., Плахотнік О. (2010). Радикальні «Фемен» і новий жіночий активізм / *Критика*: веб-сайт. URL: <https://krytyka.com/ua/articles/radykalni-femen-i-novyuy-zhinochyuy-aktyvizm> (дата звернення: 20.05.2023).
29. Маланчук-Рибак О. Типологічна ідентичність українського емансипаційного руху жінок / *Етнічна історія народів Європи*. Вип. 11. 2001. С. 93 – 96.
30. Малицька К. Про жіночий рух. Львів, 1904. 41 с.

31. Марценюк Т. Феміністичний активізм в Україні у XXI столітті (фрагмент книги «Чому не варто боятися фемінізму») / *Гендер і активізм*, 2018. №2. С. 27-29.
32. Марценюк Т. (2023). Не хочуть бути жертвами: як війна змінює українських жінок і ставлення до них в Україні та світі / *Радіо «Свобода»*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/feminizm-hender-viyna-ukrayinski-zhinky-bizhenky/32221558.html> (дата звернення: 20.05.2023).
33. Михайльський Ю.В. Наталія Кобринська та ідеологія жіночої емансипації кінця XIX – початку XX ст. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету*. Вип. 14. С. 29 – 34.
34. Мілет Кейт. Сексуальна політика / пер. з англ. У. Потятиник, П. Таращук. Київ: Основи, 1998. 619 с.
35. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. Київ: Либідь, 1999. 446 с.
36. Пастушок А. (2020) Фемінізм у Франції: хвилі боротьби та емансипації жінок / *Гендер в деталях*: веб-сайт. URL: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/feminism-in-detail/feminism-in-france.html> (дата звернення: 20.05.2023).
37. Полонська-Василенко Н. Спогади. Київ: ВД НаУКМА, 2011. 542 с.
38. Потапова О. (2020). Економіка турботи: як карантин і пандемія COVID-19 змінюють спільноти, практику громадських організацій та державні політики / *Економіка турботи*: веб-сайт. URL: <https://ua.boell.org/uk/2020/05/29/ekonomika-turboti-yak-karantin-i-pandemiya-covid-19-zminyuyut-spilnoti-praktiku> (дата звернення: 20.05.2023).
39. Постанова «Про затвердження переліку спеціальностей жінок з відповідною підготовкою, які можуть прийматися на військовий облік» від 14 жовт. 1994 р. №711. Веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/711-94-%D0%BF#Text>
40. Ржеутська Л. «У пандемії жіноче обличчя». *Made for minds*: веб-сайт. URL: <https://www.dw.com/uk/u-pandemii-zhinoche-oblychchia-v-ukrainskykh-mistakh-proishov-marsh-zhinok/a-56809224> (дата звернення: 20.05.2023).

41. Романишин Л. Суспільно-політична та соціально-економічна діяльність жінок в Україні (кінець 80-х – 90-і рр. XX ст.) // Наукові записки. Серія: Історія. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2007. Вип. 1. С. 122–127.
42. Романишин Л. Український жіночий рух в контексті національного відродження наприкінці ХХ-початку ХХІ століття. веб-сайт. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Romanyshyn_Liliia/Ukrainskyi_zhinochy_ruk_h_v_kont_eksti_natsionalnoho_vidrodzhennia.pdf? (дата звернення: 20.05.2023).
43. Романова Н. Ф. Суспільство і гендерні стереотипи в сучасних умовах: нові орієнтири / Н. Ф. Романова // Гендер: реалії та перспективи в українському суспільстві / Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 11–13 грудня 2003 р.). К.: «Фоліант», 2003. С. 132–133.
44. Сексуальна революція: причини та наслідки. *Дзеркало тижня*: веб-сайт. URL: https://zn.ua/ukr/SOCIUM/seksualna_revoljutsiya_prichini_ta_naslidki.html (дата звернення: 20.05.2023).
45. Сімона де Бовуар. Друга стать: у 2 Т. / пер. з фр. Н. Воробйової, Я. Собко. Київ: Основи, 1949. Том 1. С. 72–143.
46. Скібіцька Ю. Жінки на війні. Проблеми бійчинь ЗСУ після повномасштабного вторгнення / *Гендер в деталях*: веб-сайт. URL: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/dosvidy-viyny/zhinky-na-viyni-problemy-biychnyn-zsu.html> (дата звернення: 20.05.2023).
47. Смоляр Л. Жіночі студії в Україні: Жінка в історії та сьогодні: монографія / за ред. Л.О. Смоляр. Одеса: АстроПринт, 1999. 440 с.
48. Смоляр Л. О. Минуле заради майбутнього. Жіночий рух Наддніпрянської України II пол. XIX – поч. XX ст. Сторінки історії: монографія. Одеса: Астропринт, 1998. 408 с.
49. Статут регіональної громадсько-політичної спілки жінок «Солідарність»: Проект // Освіта. 1995.
50. Теліга О. Якими нас прагнете? *УкрЛіб*: веб-сайт. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=14045>

51. Тукаленко І. А. Фемінізм як політичний рух та ідеологія. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Політологія*. Вип. 71. С. 563 – 579.
52. Український фемінізм і феміністки: що ми про це знаємо і як є насправді. *Гендер в деталях*: веб-сайт. URL:
<https://genderindetail.org.ua/library/feministichniy-ruh/ukrainskiy-feminizm-i-feministki-scho-mi-pro-tse-znaemo-i-yak-e-naspravdi-1341315.html>
(дата звернення: 20.05.2023).
53. Україна на карантині: моніторинг суспільних настроїв. веб-сайт. URL:
<https://ratinggroup.ua/research/ukraine/7ffba32fbba0ba2a21713d0a9f2c5d5.htm>
(дата звернення: 20.05.2023).
54. Ятель К. (2021). Фемінізм 101: чому рух за права жінок ще потрібний та як йому допомогти / На chasi/ веб-сайт. URL:
<https://nachasi.com/cards/2021/11/10/what-is-feminism/> (дата звернення: 20.05.2023).
55. Яценко Л. В. Жіночий рух України: етапи становлення. *Наукові записки з української історії. Збірник наукових статей*, 2008. № 21. С. 386 – 390.
56. Edelstein A. *The Seventies. From Hot Pants to Hot Tubs*. New York: Dutton. 1990. 215 p.